

**УЛСЫН ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСӨЛ ХҮНИЙ ЭРХЭД СУУРИЛСАН,
ЖЕНДЭРИЙН МЭДРЭМЖТЭЙ, ЯДУУРЛЫГ БУУРУУЛАХАД ЧИГЛЭСЭН ЭСЭХ
ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ ШАЛГАХ ХУУДАС БОЛОВСРУУЛАХ СУДАЛГАА**

*Ц.Норовдондог (Ph.D), Ш.Батцэнгэл,
М.Солонго, Д.Халиун*

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

НЭГ.УЛСЫН ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСӨЛ ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ХАНГАЖ БАЙГАА
ЭСЭХ ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ ШАЛГАХ ХУУДСЫН ТАЛААРХ СУДАЛГАА

Нэг. Хүний эрхийн тухай ойлголт, анхаарах асуудлууд

- 1.1.Төсвийн үйл явцад баримтлах хүний эрхийн зарчмуудын талаар
- 1.2.Хүний эрхийн шалгуур үзүүлэлтийн талаар
- 1.3.Нийтлэг статистик мэдээллийг хүний эрхийн үнэлгээнд ашиглах талаар
- 1.4.Төсвийн төслийг өргөн мэдүүлэхээс өмнөх шатанд анхаарах зүйлс

Хоёр.Гадаадын зарим орны төсвийн төслийн хүний эрхийн нийцлийн талаарх туршлага

- 2.1.Шотландын туршлага
- 2.2.Уганда Улсын туршлага

Гурав. Үндсэн эрх, эрх чөлөө болон бусад хүний эрх, эрх чөлөөний ерөнхий хязгаарлалт

ХОЁР.УЛСЫН ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСӨЛ ЯДУУРЛЫГ БУУРУУЛАХАД
ЧИГЛЭГДСЭН ЭСЭХ ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ ШАЛГАХ ХУУДСЫН ТАЛААРХ
СУДАЛГАА

2.1 Ядуурлын гол шалтгаан

- 2.2 Ядуурлыг бууруулах арга зам
- 2.3 Вьетнам улсын туршлага
- 2.4 Гана улсын туршлага
- 2.5 Болив улсын туршлага

ГУРАВ.УЛСЫН ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСӨЛ ЖЕНДЭРИЙН МЭДРЭМЖТЭЙ
ЭСЭХ ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ ШАЛГАХ ХУУДСЫН ТАЛААРХ СУДАЛГАА

1.Онол, практикийн асуудлууд болон өнөөгийн нөхцөл байдал, чиг хандлага

- 1.1.Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийн өнөөгийн нөхцөл байдал
- 1.2.Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийн чиг хандлага

2.Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлт, түүний хэрэгжилт

- 2.1.Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийг шалгах хуудас, шалгуур үзүүлэлт
- 2.2.Төсвийг жендэрийн мэдрэмжтэй эсэхийг шалгах хуудас
- 2.3 Украин улсын туршлага
- 2.4 Австри улсын туршлага

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

ОУПХ	Олон улсын парламентын холбоо
НҮБХЭДКГ	НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газар
НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний байгууллага
ЖМТ	Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлт

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1.Хүний эрхийн үнэлгээний гурван төлөв
Хүснэгт 2.Төсвийг хүний эрхийн хэм хэмжээтэй уялдуулан үнэлэх нь
Хүснэгт 3.Төсвийн орлого бүрдүүлэх, хуваарилах, зарцуулах шалгуур үзүүлэлтийн жишээ

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1.Шотландын хүний эрхэд суурилсан төсвийн үйл явц
Зураг 2.Шотландын төсвийн үйл явцын цаглабар

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

УДИРТГАЛ

Улсын Их Хурлын Ерөнхий нарийн бичгийн даргын 2021 оны 9 дүгээр сарын 14-ны өдрийн 597 дугаар захирамжаар баталсан “Тамгын газрын 2021 оны зорилтыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний тухай” хүрээнд гүйцэтгэх ажлын жагсаалтын 2.16-т заасан арга хэмжээ болох “Улсын төсвийн тухай хуулийн төсөл хүний эрхэд суурилсан, ядуурлыг бууруулсан, жендэрийн мэдрэмжтэй эсэх шалгуур үзүүлэлтүүдийг шалгах хуудсын талаарх судалгаа” сэдэвт судалгааны ажлыг Парламентын судалгааны хүрээлэн болон УИХ-ын Тамгын газрын ХШҮГ-ын Төсвийн хяналт, шалгалтын хэлсийн ажилтнуудаас бүрдсэн хамтарсан судалгааны баг гүйцэтгэлээ.

Судалгааны зорилго

Улсын төсвийн тухай хуулийн төсөл хүний эрхэд суурилсан, ядуурлыг бууруулсан, жендэрийн мэдрэмжтэй эсэх шалгуур үзүүлэлтийн талаарх олон улсын туршлагыг онол-арга зүйн үндэслэл, олон улс болон бүс нутгийн хамтын ажиллагааны байгууллагуудаас гаргасан тайлан мэдээлэл, гадаадын зарим орны хууль, эрх зүйн орчны хүрээнд харьцуулан судлахад чиглэгдсэн.

Түлхүүр үг: *Төсвийн хяналт, хүний эрхэд суурилсан төсөв, жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлт, ядуурлыг бууруулах*

Keywords: *Budgetary scrutiny, human rights budgeting, gender sensitive budgeting, Poverty reduction*

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Нэг. Ардчилал, зах зээлийн нийгэмд хүний эрхийг хангах үр дүнтэй арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх, үр нөлөөг сайжруулахад төсвийн төсөвлөлт чухал үүрэг рольтой. Парламентын зүгээс улсын төсвийг батлах, улс орныхоо хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлийг тодорхойлохдоо хүний эрхийг хангахад хангалттай хөрөнгө төсөвлөсөн эсэхэд юуны өмнө анхаарах ёстой. Мөн түүнчлэн Засгийн газрын төсвийн зарцуулалтад хяналт тавих эрхийнхээ хүрээнд шаардлагатай гэж үзвэл хүний эрхийг хангах, хамгаалах чиглэлээр хангалтгүй ажилласан Засгийн газарт хариуцлага тооцох механизмыг ашиглаж болдог. Ингэхдээ хүний эрхийн шалгуур үзүүлэлтүүдийг ашиглах нь баримталж буй бодлого болон бодит байдал, хэрэгжилтийн зөрүү, сорилтуудын талаар илүү сайн ойлголт өгч, төсвийн мөчлөг дахь оролцогч талуудын оролцоо, ил тод байдлыг нэмэгдүүлж, илүү хариуцлагатай болгох ач холбогдолтой.

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал болон Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт нь улс орнууд иргэдийн хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хангах үүргүүдийн үндэс суурийг бүрдүүлж байна. Түүнчлэн 2016 онд Олон Улсын Парламентын Холбоо (ОУПХ)-ноос парламентч нарт зориулан гаргасан Хүний эрхийн гарын авлага (IPU, 2016)-д тусгасан зөвлөмжүүдийг хууль тогтоох болон шийдвэр гаргах түвшинд ашиглаж байна.

Олон улсын гэрээ, хэлэлцээрээр хүлээсэн үүрэг хариуцлагыг холбогдох гэрээ, хэлэлцээрт нэгдэн орсон орнууд *дэвшилттэйгээр хангах, боломжит хамгийн их нөөцийг дайчлах, ялгаварлан гадуурхахгүй тэгш байх* зарчмууд дээр үндэслэн хэрэгжүүлэх ба хүний эрхэд суурилсан хандлагад үндэслэсэн төсөв нь төсвийн аливаа сонголтыг *ил тод, хариуцлагатай, ялгаварлан гадуурхахгүй, оролцоонд тулгуурласан* байхыг шаарддаг байна.

Бүс нутгийн хэмжээнд мөрдөж буй зарим удирдамж, заавар (Төсвийн бодлого дахь хүний эрхийн зарчмууд)-т хүний эрхэд суурилсан төсөв нь дээрх гурван зарчимд нийцсэн

байхаас гадна төсвийн бодлогын үндсэн зорилго нь хүний эрхийг хангахад чиглэсэн байх, төсвийн бодлого нь байгаль орчинд ээлтэй байх, улс орнуудын төсвийн бодлого нь эдийн засгийн хямралын үед ч эдийн засаг, нийгэм, соёл, байгаль орчны эрхийг дордуулахгүй байхаар тус тус заасан байна.

Судалгаанд хүний эрхэд суурилсан төсөвлөлтийн сайн туршлага хуримтлуулсан Шотланд болон Уганда улсын туршлагыг судалсан болно. Их Британийн бүрдэл улс болох Шотландын хувьд төсвөөр дамжуулан хүний эрхийг хангах асуудалд ихээхэн анхаарч, хүний эрхэд суурилсан төсвийн үйл явцыг хэрэгжүүлсэн байна. Ингэхдээ ил тод байдал, оролцоог хангах, хариуцлагатай болгоход чиглэсэн төсвийн үйл явцын индикаторуудыг боловсруулан ашиглаж байна. Уганда Улсын хувьд парламентаар хэлэлцэж буй хуулийн төсөл, стратеги, бодлогын баримт бичиг, төсөв болон Засгийн газрын хөтөлбөрт тусгагдсан зорилт, арга хэмжээний хүний эрхийн үр дагаврын талаар парламентад хурдан шуурхай мэдээлэх зорилго бүхий шалгах хуудсыг боловсруулан, үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлсэн байна.

Хоёр. Улс орнууд төсвийн төсөл ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн эсэхийг хянан тогтоохдоо бодлого, хөтөлбөрүүд, хууль эрх зүйн орчны чанар, оролцоо, засаглалын чадвар, арга зүй, бүтэц зохион байгуулалт зэргийг чухалчлан авч үздэг байна. Түүнчлэн салбарын хөгжлийн бодлого, бүс нутгийн хөгжил, хяналт, шинжилгээ үнэлгээний тогтолцоо, ядуурлыг бууруулахад чиглэсэн зардал, түүний динамик өөрчлөлт зэргийг харгалздаг болох нь тодорхой байна.

Мөн нийгмийн халамжийн бодлого, халамжаас хамааралтай хүмүүсийн тоо, ядуурлын чиглэлээр хийгдсэн судалгаа шинжилгээний чанар, зөвлөлдөх механизмыг ашигласан байдал, салбарын ажиллагсдын онцлог, ядуу иргэд болон иргэний нийгмийн байгууллагуудын ядуурлыг бууруулах чиглэлээр төрийн бодлого боловсруулах үйл явцад оролцох оролцоо, төрийн бодлогын хамтын үр нөлөө, харилцан уялдаа холбоо зэргийг харгалзан үздэг байна.

Төсвийн төслийн ядуурлыг бууруулж чадах эсэхэд үнэлгээ өгөх арга зүй талаас нь авч үзвэл, улс орнууд ядууралд нөлөөлөх төсвийн орлого, зардлын элементүүдийн нөлөөллийн шинжилгээ, ядуурлыг бууруулах чиглэлээр гаргасан зардал, түүний төсвийн нийт зардалд эзлэх хувь зэрэг үзүүлэлтийг ашигладаг болох нь харагдаж байна.

Улс орнуудын ядуурлыг бууруулах зорилтын хэрэгжилт, төсвийн төсөвлөлт дэх ядуурлыг бууруулахад чиглэсэн зорилт, арга хэмжээний үр нөлөөг үнэлэх шалгуур үзүүлэлттэй холбоотой туршлагыг судлах хүрээнд Вьетнам улс, Гана болон Болив улсын туршлагыг судалгаанд дэлгэрүүлэн авч үзлээ. Судалгаанд авагдсан улс орнууд ядуурлыг бууруулах зорилтын хүрээнд хийж хэрэгжүүлэх арга хэмжээг төсөвт тусгах, төсөвт тусгасан эсэхийг үнэлэхдээ юуны өмнө энэ чиглэлээр боловсруулж гаргасан бодлогын баримт бичгийг харгалзан үздэг байна. Түүнчлэн салбаруудын бодлогын уялдаа холбоог ядууралд нөлөөлөгч хүчин зүйлстэй холбож, нийгмийн нэгдмэл системийн хүрээнд төсвийн төслийн ядуурлыг бууруулах зорилт, арга хэмжээг тусгасан байдлын зэрэгт үнэлэлт, дүгнэлт өгдөг болох нь харагдлаа.

Гурав. Парламентын зүгээс жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийг (ЖМТ) хийхдээ төсвийн хөтөлбөрүүдэд жендэрийн дүн шинжилгээ хийх, парламентын гишүүд болон санхүүгийн мэргэжилтнүүдийн чадавхыг дээшлүүлэх, эмэгтэйчүүдийн болон иргэний нийгмийн зөвшилцлийн байгууллагуудын жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлт хийх арга зүйг сайжруулахад голлон анхаарч байна.

Улс орнуудын жишигт жендэрийн мэдрэмжтэй төсвийн удирдлагыг хэрэгжүүлэхдээ хууль, эрх зүйн орчныг тодорхойлж, олон нийтийн санаа бодлыг тусгасан, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжсэн эсэхийг анхаарч, гүйцэтгэлд нь хяналт тавьж ажилладаг байна.

Манай улсын хувьд төрийн захиргааны байгууллагуудыг жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийг боловсруулах арга зүйн удирдамжтай болгох, түүнийг мөрдүүлэх, төрийн албан хаагчдын жендэрийн талаарх ойлголт, хандлагыг өөрчлөхөд чиглэсэн шинэчлэл хийгдэхгүй байгаа нь тулгамдсан асуудал болоод байна.

Санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь жендэрийн мэдрэмжтэй төсвийн тооцоолол, тайлагналын маягыг агуулсан арга зүйн жишиг удирдамж, зааврыг өөрийн орны онцлог, бусад орнуудын тэргүүлэх туршлагад нийцүүлэн боловсруулж салбарын яамдыг удирдлагаар ханган, төсвийн ерөнхийлөн захирагчдын төсвийн төслийг нягталж, төсвийн төсөл жендэрийн тэгш бус байдлыг бууруулах ач холбогдол, үр нөлөөтэй байгаа эсэх талаар дүгнэлт гаргаж ажилласнаар дээрх асуудлыг шийдвэрлэх боломж бүрдэнэ.

Улс орнуудын туршлага төсвийн төслийг боловсруулах, хэлэлцэн батлах, төсвийг хэрэгжүүлэх, төсвийн хэрэгжилтэд хяналт тавих бүхий л үе шатанд жендэрийн тэгш байдлын шалгуур үзүүлэлтийг харгалзах, энэ чиглэлээр урьд өмнөх жилүүдийн төсвийн хэрэгжилтэд хийсэн шинжилгээний үр дүн, өгсөн дүгнэлт, зөвлөмжийг хангаж ажиллах нь чухал болохыг харуулж байна.

Судалгаанд жендэрийн мэдрэмжтэй төсвийн төлөвлөлтийг боловсруулах, үнэлэх асуудлын хүрээнд Украин улс, Австри улсын туршлагыг дэлгэрүүлэн авч үзсэн болно. Украин улс жендэрийн мэдрэмжтэй төсөв боловсруулах үйл явцад үндсэн хууль, төсвийн тухай ерөнхий хуулийн зохицуулалтын хүрээнд дэмжлэг үзүүлдэг бол Австри улс төсөв боловсруулахад жендэрийн тэгш байдлыг хангах тодорхой зарчмуудыг үндсэн хуулиндаа тусгаж өгсөн байна.

/Мэдээллийн дэлгэрэнгүйг судалгааны хэсгээс үзнэ үү/

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

НЭГ.УЛСЫН ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСӨЛ ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ХАНГАЖ БАЙГАА ЭСЭХ ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ ШАЛГАХ ХУУДСЫН ТАЛААРХ СУДАЛГАА

Хүн бүр төрөхөөсөө эрх чөлөөтэй, нэр төр, эрхийнхээ хувьд адил тэгш байна. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал болон олон улсын хүний эрхийн гэрээнүүд нь хүний эрхийг бүх хүмүүст ямар ч ялгалгүй эдлүүлэх баталгаа болдог.

Олон улсын хүний эрхийн хуулийн дагуу улс орнууд хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хангах ёстой бөгөөд ингэхийн тулд шаардлагатай эх үүсвэрийг бүрдүүлэх үүргийг хүлээж байдаг. Засгийн газрууд хүний эрхэд суурилсан бодлого, төлөвлөгөө, хөтөлбөр, төсвөөр дамжуулан хүний эрхийн баталгааг бүрдүүлэх үүргээ биелүүлж байдаг. Улсын төсөв нь улс орны эдийн засгийн бодлого, төлөвлөлтийн хамгийн чухал баримт бичиг бөгөөд Засгийн газрууд хүний эрхийг бодитойгоор хангаж чадаж байгаа эсэхийг үнэлэх нэн чухал арга хэрэгсэл болох юм.

“Don’t tell me what you value: show me your budget and I will tell you what you value”

US President Joe Biden

“Надад өөрийн үнэт зүйлсийн талаар бүү хэл. Төсвөө надад харуул: би танд таны үнэт зүйлс юу болохыг хэлэх болно.”

АНУ-ын Ерөнхийлөгч Жо Байден

2016 онд Олон улсын парламентын холбоо (ОУПХ)-ноос гаргасан Парламентч нарт зориулсан Хүний эрхийн гарын авлага (IPU, 2016)-д: “Парламентын бүхий л үйл ажиллагаа буюу хууль тогтоох, улсын төсвийг батлах, гүйцэтгэх засаглалд хяналт тавих зэрэг нь хүний улс төр, иргэн, эдийн засаг, нийгэм болон соёлын эрхийг хамарч, үүгээрээ хүмүүсийн эдгээр эрхээ эдлэхэд шууд нөлөөлж байдаг. Парламент нь ард түмнийг төлөөлж, төрийн үйл хэрэгт оролцдог төрийн дээд байгууллагын хувьд хүний эрхийн манаач мөн юм. Парламентын бүхий л үйл ажиллагаанд хүний эрхийн асуудалд хэр их тусгагдаж байгаагаас улс орны амгалан тайван байдал, нийгмийн эв найрамдал, хөгжил ихээхэн шалтгаалдаг тул парламент энэхүү үүргээ ямагт ухамсарлаж байх ёстой.” гэжээ.

Нэг. Хүний эрхийн тухай ойлголт, анхаарах асуудлууд**1.1.Төсвийн үйл явцад баримтлах хүний эрхийн зарчмуудын талаар**

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал болон Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт нь улс орнууд иргэдийн хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хангах үүргүүдийн үндэс суурийг бүрдүүлж байна. Үүгээр зохистой амьдралын түвшин, эрүүл мэнд, боловсрол, ажил хөдөлмөр эрхлэх эрхээр хангагдахаар заасан нь төсвийн бодлого, үйл явцад маш тодорхой үр дагавар бий болгож байдаг. Эдгээр үүрэг, хариуцлагыг дээрх олон улсын гэрээ, хэлэлцээрт нэгдэн орсон орнууд дараах байдлаар хэрэгжүүлэх үүргийг хүлээнэ. (Renzio & Lakin, 2019) Үүнд:

- 1. Дэвшилттэйгээр хангах (Progressive realization):** улс орнууд зохих хязгаарлалтын хүрээнд урьдчилан тооцоолсон, тодорхой, зорилтот бодлогоор хүн бүрийн хүний эрхийг хангахыг тасралтгүй сайжруулахыг эрмэлзэнэ. Энэ нь нөөц хуваарилалт, зарцуулалт, үйлчилгээ үзүүлэх зэрэгт чухал үр дагаврыг үүсгэнэ.
- 2. Боломжит хамгийн их нөөц (Maximum available resources):** Улс орнууд хүний эрхийн үүргээ биелүүлэхдээ аль болох их нөөц бололцоог дайчилна. Энэ нь дан

ганц татвар ногдуулах болон хуваарилах асуудал бус хуваарилагдсан хөрөнгө зарцуулагдахгүй байх, төсвийн алдагдал болон санхүүжилтийн сонголтуудад мөн хамаарах юм.

3. **Ялгаварлан гадуурхахгүй, тэгш байх (Non-discrimination and equality):** Хүний эрхийн үүргээ биелүүлэхдээ улс орнууд арьс өнгө, хүйс, хэл, шашин шүтлэг зэргийг үндэслэн ялгаварлан гадуурхаж болохгүй. Энэ нь төсвийн хуваарилалт, зарцуулалтад үр дагаврыг үүсгэх ба төрөөс эрх нь хязгаарлагдсан хүмүүсийн байдлыг дээрдүүлэхэд шаардсан бодлого, санаачилгуудыг хэрэгжүүлэхийг шаардана.

Эдгээр үүргийг одоо хэрэгжүүлж буй бодлогыг үнэлэх, дүгнэлт өгөх төдийгүй шударга ёсонд илүү нийцсэн хувилбар боловсруулж, санал болгох, Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан хүний эрхийн шаардлагуудыг хүндэтгэж, хангах хууль зүйн механизмыг ашиглахад хэрэглэж болох юм.

Улсын төсөв ба хүний эрх

“Хүний бүхий л эрх нь төсөвтэй холбоотой буюу төсвийн үр дагаврыг дагуулж болно.

Энэ хэрээр улсын төсөв нь ямар эрх, хэний төлөө хэрэгжихийг шууд тодорхойлно. Төсвийн шинжилгээ нь төрийн бодлого болон үйл ажиллагааны хоорондын зөрүүг тогтоох, хүний эрхийг дэвшилттэйгээр хэрэгжүүлэх, бодлогын альтернатив сонголт, хувилбаруудыг бий болгож, түүнийг эрэмбэлэх, эцэст нь үүрэг хүлээгчдийн үүргээ биелүүлэх хариуцлагыг бэхжүүлэх чухал хэрэгсэл юм.

Хүний эрхэд суурилсан хандлагад үндэслэсэн төсөв нь төсвийн аливаа сонголтыг **ил тод, хариуцлагатай, ялгаварлан гадуурхахгүй, оролцоонд тулгуурлан** хийхийг шаарддаг. Эдгээр зарчмуудыг төсвийн төслийг өргөн хүрээний хэлэлцүүлгийн үндсэн дээр боловсруулж, баталсан үндэсний хөгжлийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан боловсруулах үе шатаас эхлээд парламентаар хэлэлцэж, батлах зэрэг төсвийн бүх шатанд баримтлах ёстой.

Харин парламент нь тодорхой хэмжээ, хүрээнд төсөвт нэмэлт, өөрчлөлт оруулах эрхтэй байхаас гадна төсвийн төсөлд шинжилгээ хийх хангалттай хугацаагаар хангагдаж, хэрэгжитэлд хяналт тавих эрхтэй байх ёстой.”

Эх сурвалж: Human Rights in Budget Monitoring, Analysis and Advocacy, Training Guide, Geneva, OHCHR, 2010.

Бус нутгийн хэмжээнд: Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнуудын (IACHR) санаачилгаар 2021 онд “Төсвийн бодлого дахь хүний эрхийн зарчмууд” (The Principles for Human Rights in Fiscal Policy, 2021)-ыг удирдамжийг улс орнуудыг хүний эрхийг дээдэлсэн төсвийн бодлого боловсруулах, төсвийн үйл явц дахь төрийн болон төрийн бус бусад оролцогчид (хувийн хэвшлийн ААН, байгууллагууд, ИНБ, иргэний хөдөлгөөн, үндэсний болон бүс нутгийн мониторингийн байгууллагууд гм.)-ын хариуцлагыг дээшлүүлэх зорилготойгоор боловсруулсан байна.

Тус удирдамжид Төсвийн бодлого дахь хүний эрхийг хангахад чиглэсэн 15 зарчмыг дараах байдлаар тодорхойлсон байна. Үүнд:

1. Хүний эрхийг хангах нь төсвийн бодлогын үндсэн зорилго байна.
2. Хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах болон хангах үүргүүд нь төрийн идэвхтэй үйл ажиллагааг шаардах бөгөөд төсвийн бодлоготой холбоотойгоор төрийн бүрэн эрхэд хязгаарлалт тогтооно.
3. Улс орнуудын төсвийн бодлого нийгмийн шударга ёсыг хангахад чиглэсэн байна.
4. Улс орнуудын төсвийн бодлого нь байгаль орчинд ээлтэй байна.

5. Улс орнууд төсвийн бодлогоор дамжуулан бүтцийн ялгаварлан гадуурхалтыг арилгах, тэгш байдлыг хөхиүлэн дэмжинэ. Ийм бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэхдээ эрх нь хязгаарлагдаж буй төлөвийн шалгуур үзүүлэлтийг ашиглаж, шаардлагатай бол тэдгээрийн байдлыг дээрдүүлэх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлнэ.
6. Улс орнууд төсвийн бодлогоороо дамжуулан сектор дамнасан хандлага (*intersectoral approach*)-ыг ашиглан жендэрийн тэгш байдлыг хангана.
7. Төсвийн бодлого нь ил тод, оролцоог хангасан болон хариуцлагатай байна. Хүмүүс төсвийн мэдээлэл авах эрхтэй байна.
8. Улс орнууд тогтвортой төсвийн бодлогын хүрээнд хүний эрхийг хангахад шаардлагатай төсөв, санхүүгийн арга хэмжээ авч хэрэгжүүлнэ.
9. Улс орнууд төсвийн бодлогодоо нэн тэргүүний ач холбогдол болгон эдийн засаг, нийгэм, соёл болон байгаль орчны эрхийн хамгийн бага суурь баталгааг хангах үүргийг хүлээнэ.
10. Улс орнууд эдийн засаг, нийгэм, соёл болон хүрээлэн буй орчны эрхийг дэвшилттэйгээр бүрэн хэрэгжүүлэхэд боломжит нөөц бололцоогоо дээд зэргээр дайчилна.
11. Улс орнуудын төсвийн бодлого нь эдийн засаг, нийгэм, соёл болон байгаль орчны эрхийг дордуулахгүй байхад анхаарна, энэ нь эдийн засгийн хямралын үед мөн хамаарна.
12. Улс орнууд төсвийн бодлогын тодорхой арга хэрэгслээр дамжуулан зарим үйлдлийг урамшуулах, эсхүл хориглох, мөн гадаад хүчин зүйлсийг залруулах, хүний эрхийн баталгааг хангахад төсвийн бодлогын нэн тэргүүний арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх эрхтэй, зарим тохиолдолд үүрэгтэй байна.
13. Улс орнууд болон тэдний элсэн орсон олон улсын байгууллагууд төсвийн асуудлаарх олон улсын хамтын ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй. Тэдгээр нь хүний эрхийг бүрэн хэрэгжүүлэхэд засаглалын боломж, нөхцөлийг бүрдүүлэх ёстой.
14. ААН, байгууллага, тэдгээрийн зуучлагчид зэрэг төрийн бус оролцогчид төсвийн үйл ажиллагаатай холбоотойгоор хүний эрхийг хангах хариуцлагыг хүлээнэ.
15. Улс орнууд хүний эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх ёстой бөгөөд төсвийн бодлоготой холбоотойгоор хүний эрхийн зөрчил гарсан тохиолдолд иргэний, улс төрийн эрх, эдийн засаг, нийгэм, соёл, байгаль орчны эрх хөндөгдсөнөөс үл хамааран зохих нөхөн олговор олгоно.

1.2. Хүний эрхийн шалгуур үзүүлэлтийн талаар

2012 онд НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газар (НҮБХЭДКГ)-аас гаргасан “Хүний эрхийн индикаторууд: Хэмжих, хэрэгжүүлэх удирдамж” (UN, OHCHR, 2012)-д: дурдсанаар сүүлийн жилүүдэд үндэсний болон олон улсын хүний эрхийн төлөө тэмцэгчид, бодлого боловсруулагчид зэрэг янз бүрийн оролцогч дунд хүний эрхийг хэрэгжүүлэх, хангахад хүний эрхийн үнэлгээнд ашиглах үзүүлэлтүүдийг боловсруулах шаардлага ихэссэн байна.

Хүний эрхийг хангагдаж байгаа эсэхийг хэмжих санаа нь нэрт сэтгэгч, эдийн засагч Ж.К.Гэлбрейтийн “хэрэв тоолохгүй бол анзаарагдахгүй” гэсэн үзэл санаан дээр суурилсан байдаг, нөгөө талаар “хэмждэг бол хэрэгждэг” гэх санааг үүнд мөн дурдаж болох юм. Нийгмийн эрэлтэт зарим зорилгыг биелүүлэх тулд тэдгээр зорилгод нийцсэн зорилтуудыг тодорхойлж, шаардлагатай арга хэрэгслийг дайчилж, мөн эдгээр арга хэрэгслийг хүссэн үр дүн болгон хувиргадаг бодлого, механизмыг тодорхойлох хэрэгтэй гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх нь энэ бодлын гол цөм юм. Өөрөөр хэлбэл, нөхцөл байдалд

дүн шинжилгээ хийх, бодлого боловсруулагчдыг мэдээллээр хангах, ахиц дэвшилд хяналт тавих, гүйцэтгэл, ерөнхий үр дүнг хэмжихэд статистик, шалгуур үзүүлэлт, индексийн хэлбэр бүхий мэдээллийн хэрэгцээ шаардлага өндөр байгаа юм.

Шалгуур үзүүлэлтүүдийг ашиглах нь харилцан ойлголцлыг нэмэгдүүлж, мэдээллийг үр дүнтэй бүртгэхэд тусалдаг бөгөөд асуудлыг тодорхойлох, үр дүнг хянах, хариу арга хэмжээ авах зэргийг хялбаршуулдаг. Сайн тодорхойлогдсон шалгуур үзүүлэлтүүд нь хязгаарлалт, “trade off” буюу солилцоо/гацааны талаарх олон нийтийн ойлголтыг сайжруулж, нийгмийн эн тэргүүнд тавих зүйлсийн талаар илүү өргөн хүрээтэй зөвшилцөл бий болгоход тусалдаг. Хамгийн чухал нь зөв ашигласан тохиолдолд статистик мэдээлэл нь нийгмийн хөгжил дэвшлийг цогцлооход хариуцлагатай, ил тод соёлыг бий болгох хүчирхэг хэрэгсэл болж чадах юм.

Шалгуур үзүүлэлтүүдийг тодорхой зорилгын шаардлагуудад тохируулж, нийцүүлэх шаардлагатай. Шалгуур үзүүлэлтүүдийг илүү үр дүнтэй, үр ашигтайгаар ашиглахын тулд мэдээллийг цуглуулах, боловсруулах арга зүй нь зөв, зохистой, үзэл баримтлалын хувьд зөв, эмпирикээр нотолсон байх ёстой.

Хүний эрхийг хангуулах үүднээс төсвийн үйл явцыг шалгах нь

- Төсөв (хөтөлбөр)-ийг боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд оролцогч талуудын оролцоог хангах тогтолцоо бий эсэх?
- Төсийн баримт бичгийг олон нийтэд нээлттэй байдлаар мэдээлдэг үү, эсхүл ямарваа нэгэн хүсэлт гаргах шаардлагатай юу?
- Төсвийн төслийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх хугацаа, хуваарийг хууль тогтоомжид тусгагдсан уу?
- Улсын нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэлд хууль тогтоох байгууллага, хараат бус байгууллагууд хяналт тавьдаг уу?
- Төсвийн төсөл боловсруулах журмыг оролцогч талуудын оролцоо, ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх, олон нийтийг мэдээллээр хангах зорилгоор тодорхой давтамжтайгаар хянагддаг, шинэчлэгддэг үү?
- Зорилтод хүн амын бүлгүүдэд зориулсан төсвийн хуваарилалт (салбараар, эсхүл ангиллаар) хөтөлбөрийн хэдэн хувийг эзэлдэг вэ?
- Ямар салбаруудад бодит зарцуулалт болон төсөвлөгдсөн хуваарилалтууд зөрүүтэй байдаг вэ?

Иргэний болон улс төрийн дараах хоёр эрхийг хөхиүлэн дэмжиж, хамгаалснаар төсвийн үйл явцыг хүний эрхийн баталгааг хангахад чиглүүлэхэд чухал хувь нэмэртэй юм. Эдгээр нь Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 19 дүгээр зүйл болон Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын 19.2-оор баталгаажсан мэдээлэл авах эрх, мөн Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 21 дүгээр зүйл болон Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын 25 дугаар зүйлээр баталгаажсан төрийн үйл хэрэгт оролцох эрх юм.

Үүнэтэй нэгэн адил, НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейгаас 1986 онд баталсан НҮБ-ын Хөгжих эрхийн тунхаглалын 2 дугаар зүйлд “Улс орнууд нь нийт хүн ам, хувь хүний сайн сайхан байдлыг байнга дээшлүүлэхэд чиглэсэн үндэсний хөгжлийн зохистой бодлого боловсруулах эрх, үүргийг хүлээнэ, үүнийг хүмүүсийн идэвхтэй үйл ажиллагаа, чөлөөт болон утга учир бүхий оролцооны үндсэн дээр явуулах бөгөөд үр дүнд бий болсон хөрөнгийг шударгаар хуваарилна”, мөн 8 дугаар зүйлд “Улс орнууд хөгжлийн чухал хүчин зүйл болон хүний бүх эрхийг хангахад бүх хүрээнд олон нийтийн оролцоог хөхиүлэн дэмжинэ” гэж тус тус заажээ. Эдгээрийг улсын, орон нутгийн төсвийн үйл явцад санаж байх нь чухал юм.

Практикт, төсвийн үйл явцад оролцох оролцооны олон төрлүүд байдаг. Тухайлбал, төсвийн шийдвэр гаргах процесст шууд оролцох, энэ нь тодорхой хэмжээнээс давсан төсвийн зарцуулалтыг ард нийтийн санал асуулга буюу референдумаар шийдвэрлэх, эсхүл ивэхгүй/пассив оролцоо буюу иргэдэд юу болох гэж байгаа талаар, эсхүл төсвийн шийдвэрийн талаар мэдээлэх зэрэг юм.

1.3. Нийтлэг статистик мэдээллийг хүний эрхийн үнэлгээнд ашиглах талаар

Нийгэм, эдийн засгийн статистик тоо мэдээг хүний эрхийг хангах, хамгаалахад ашиглах нь байгаа статистик тоо мэдээллийг ангилах, улсын дунджаас авахуулаад хүний эрхийн нийтлэг шинж чанараар холбогдсон хамгийн жижиг бүлгүүд, эсхүл хувь хүний түвшинд авч үзэхийг шаардана. Гэвч тийм төрлийн мэдээлэл цуглуулах, нэгтгэх, ангилах нь тэр болгон боломжгүй байдаг. Чухамдаа, дээр дурдсан (UN, OHCHR, 2012) дурдсан хүний эрхийн үзүүлэлтүүдийн хүрээ нь хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийж гүйцэтгэхэд шаардлагатай нэн чухал мэдээллийг тодорхойлоход ихээхэн хувь нэмэртэй юм. Нөгөөтэйгүүр, холбогдох шалгуур үзүүлэлтээр тоо мэдээлэл олдохгүй байх явдал нь өөрөө хүний эрхийг хангах, хамгаалах үүрэг хүлээгч хүний эрхийн үүргээ хангалттай биелүүлээгүй, хүсэл эрмэлзэл дутмаг байгаагийн үзүүлэлт болох юм.

Холбогдох шалгуур үзүүлэлтүүд бэлэн байгаа тохиолдолд хэмжүүрийн гурван төлөвийг нэгтгэн үр дүн, үйл явцын шалгуур үзүүлэлтүүдийг ашиглан дүн шинжилгээ, үнэлгээг системтэйгээр хийж болох юм. “Дундаж” төлөв нь улс орны ерөнхий нөхцөл байдал, хөгжил дэвшлийг, “Хязгаарлагдсан байдал/Deprivation”-ын төлөв нь хамгийн ихээр эрх нь хязгаарлагдаж буй бүлгүүдийн, “Тэгш бус байдал”-ын төлөв нь хүн амын бүлэг, эсхүл бүс нутгуудын хоорон дахь тэгш бус байдлыг багасгахад гарч буй ахиц дэвшлийг тус тус харуулах юм.

Хүснэгт 1. Хүний эрхийн үнэлгээний гурван төлөв

Цаг хугацааны давтамж	Дундаж төлөв	Хязгаарлагдсан байдлын төлөв	Тэгш бус байдлын төлөв
Эхний үзүүлэлт	Улсын дундаж үзүүлэлт	Хамгийн ихээр эрх нь хязгаарлагдаж буй бүлэг: <ul style="list-style-type: none"> хүйсээр; орлогын түвшингээр; бүс нутгаар; ястан, угсаатнаар; боловсролын түвшингээр гм. 	Дараах бүлгүүдийн хоорондын ялгаа: <ul style="list-style-type: none"> эрэгтэй, эмэгтэй; орлогын түвшин хамгийн их, хамгийн бага; хамгийн сайн, хамгийн муу үзүүлэлттэй бүс нутаг; уугуул хүн ам, шилжин суурьшсан хүн ам гм.
Хоёр болон түүнээс дээших үзүүлэлт	Улсын дундаж үзүүлэлт хэрхэн өөрчлөгдсөн бэ?	Эрх нь хамгийн ихээр хязгаарлагдсан бүлгийн нөхцөл байдал хэрхэн сайжирсан бэ?	Хүн амын бүлгүүдийн хоорондын ялгаа хэрхэн өөрчлөгдсөн бэ? Нэмэгдсэн үү, буурсан уу?

Эх сурвалж: Human rights indicators: A Guide to Measurement and Implementation, UN, OHCHR. (2012)

1.4. Төсвийн төслийг өргөн мэдүүлэхээс өмнөх шатанд анхаарах зүйлс

НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газар (НҮБХЭДКГ)-аас 2017 онд гаргасан “Засгийн газрын төсвөөр дамжуулан хүний эрхийг хангах нь” гарын авлага (OHCHR, 2017)-д улсын төсвөөр дамжуулан хүний эрхийг хангахтай холбоотой суурь ойлголтууд, төсвийг бүрдүүлэх, хуваарилах, хяналт тавих явцад хүний эрхийг хангах сайн туршлага, зөвлөмжүүдийг тусгасан байна. Судалгаанд холбогдох зөвлөмжүүдийг тоймлон оруулсан болно.

Төсвийн агуулгыг тодорхойлох/боловсруулахад хүний эрхийн үүргийн талаар анхаарч үзэх гол зүйлүүд

- Хүний эрхийн олон улсын гэрээнд тусгагдсан хүний эрхтэй холбоотой үүргүүд нь Засгийн газар орлогыг хэрхэн бүрдүүлэх, хөрөнгийг хэрхэн хуваарилах, зарцуулах, гүйцэтгэлд хэрхэн хяналт тавих, үнэлэх, аудит хийх зэрэгт нөлөөлөх хэм хэмжээг тусгасан байдаг.
- Олон улсын хүний эрхийн гэрээ, конвенцууд нь негатив болон позитив²⁶⁴ үүргийг бий болгож байдаг. Позитив үүргүүд нь ихэвчлэн санхүүжилт шаарддаг.
- Хүний эрхийн гэрээ нь гэрээнд заасан эрх буюу эрхийн зарим нэг хэсгийг нэн даруй, эсхүл бүрэн хэрэгжүүлэхийг шаардаж байгаа бол төсвийн хязгаарлалт нь энэхүү үүргийг биелүүлэхгүй байх үндэслэл болохгүй.
- Засгийн газар нэгдэн орсон гэрээнд заасан хүний бүх эрхийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээг яаралтай авах үүрэгтэй. Хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нь тухайн эрхийг хэрэгжүүлэхэд тохиромжтой, хангалттай, үр дүнтэй байх ёстой. Эдгээр хэм хэмжээнүүд нь төсөвт нөлөө үзүүлдэг.
- Төсвийн хязгаарлалт нь гэрээний эрхийг бүрэн хэрэгжүүлэхэд саад учруулж болзошгүйг гэрээгээр хүлээн зөвшөөрсөн тохиолдолд оролцогч улсууд боломжит нөөц бололцоогоо ашиглан дээрх эрхийг шат дараатайгаар хэрэгжүүлэх ёстой. Эдгээр хэм хэмжээ нь төсвийн төслийг хэрхэн боловсруулах, хэрэгжүүлэх, аудит хийх зэрэгт нөлөө үзүүлдэг.
- Ялгаварлан гадуурхахгүй байх үүрэг нь хүний эрхийн бүх олон улсын гэрээ, конвенцид нийтлэг байдаг бөгөөд Засгийн газрууд төсвөөр дамжуулан аливаа нэг бүлэг, бүлгүүдийг ялгаварлан гадуурхахгүй байхыг дээд зэргээр анхаарах ёстой.

Төсвийн үйл явц дахь хүний эрхийн үүргийн үүргийн талаар анхаарч үзэх гол зүйлүүд

- Засгийн газар төсвийн үйл явцын бүхий л үе шатанд иргэний нийгэм, олон нийтийн оролцоог хангах зохистой механизм, үйл явцыг бий болгох ёстой.
- Төсвийн гол баримт бичгүүдийг цаг тухайд нь олон нийтэд ил тод болгох, ингэснээр иргэний нийгэм, олон нийт энэ үйл явцад ашигтай хувь нэмэр оруулахад шаардлагатай мэдээллээр хангагдана.
- Төсвийн гол мэдээллийг энгийн иргэдэд ойлгомжтой хэлбэрт оруулж гаргах.

Засгийн газрын орлогын талаар анхаарч үзэх гол зүйлүүд

- Засгийн газраас төсвийн орлогоо хэрхэн нэмэгдүүлэх талаар гаргадаг шийдвэр нь хүмүүсийн эрхээ эдлэхэд ихээхэн нөлөөлдөг. Хүний эрхийг зөвхөн Засгийн газар төсвийг хэрхэн хуваарилж, зарцуулснаар бус, харин

²⁶⁴ "Негатив" болон "позитив" үүргийн ялгаа. Хүний эрхийн зарим үүрэг нь хүний одоогийнэдэлж буй эрхэд төрөөс саад болохгүй байх үүрэг гэж тодорхойлсон байдаг. Эдгээрийг "негатив" үүрэг гэж үзэж болно. Улс орнууд гол төлөв хүний эрх, эрх чөлөөнд харшлах аливаашийдвэр гаргах, үйл ажиллагаа явуулахаас татгалзах, бусад хэлбэрээр саад учруулахгүй байснаар хүний эрхийг хүндэтгэж байдаг. Хүний эрхийн бусад үүргийг "позитив үүрэг" гэж тодорхойлж болно. Энэ нь төрөөс хүний эрхийн баталгаа бүрдүүлэхийг шаарддаг. Улс орнууд тодорхой арга хэмжээ авснаар эдгээр үүргээ биелүүлдэг бөгөөд төрөөс эрхээ эдлэх боломжийг бүрдүүлэх зайлшгүй шаардлагатай институци, бараа, үйлчилгээ үзүүлэхгүй бол хүн эрхээ бүрэн эдэлж чадахгүй байгаа нь позитив үүрэг юм.

орлогоо нэмэгдүүлэх талаар хийдэг сонголтоор дамжуулан мөн хэрэгжүүлдэг.

- Засгийн газар нь эрхүүдийг бүрэн дүүрэн, бодитоор хэрэгжүүлэхэд хангалттай хөрөнгө хуваарилах ёстой бөгөөд орлогыг нэмэгдүүлэхдээ гагцхүү эдийн засгийн ач холбогдлыг харгалзах бус, орлогыг үр дүнтэй, үр ашигтайгаар бүрдүүлэхэд анхаарах ёстой юм. Тухайлбал, татвараас зайлсхийх явдлыг зогсооход анхаарах, татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийг эдийн засгийн тооцоо, дүн шинжилгээнд үндэслэн эдлүүлэх гм.
- Ялгаварлан гадуурхахгүй байх гэдэг нь Засгийн газрын орлого нэмэгдүүлэх арга хэмжээний нөлөөлөл нь тодорхой бүлэг, ялангуяа бага орлоготой хүмүүст сөрөг байдлаар (пропорциональ бусаар) нөлөө үзүүлэх ёсгүй гэсэн үг юм. Засгийн газар орлогоо нэмэгдүүлэх арга хэмжээний өөр өөр бүлгүүдэд хэрхэн нөлөөлж байгааг үнэлэхийн тулд холбогдох тооцоо судалгааг тогтмол хийж байх ёстой. Засгийн газраас татварын тогтолцоог боловсронгуй болгох арга хэмжээг эрэлхийлэхэд прогрессив татвар (татварын суурь өсөх тутам татвар ногдох хувь хэмжээ нь өсөх татвар)-ыг нэвтрүүлэх, харин хэрэглэгчийн хураамж зэрэг регрессив татвар (татварын суурь өсөх тутам татвар ногдох хувь хэмжээ нь буурах татвар) нь бага орлоготой хүмүүст ихээр нөлөөлдөг гэдгийг анхаарах ёстой.

Төсвийн хуваарилалтын талаар анхаарч үзэх гол зүйлүүд

- Засгийн газрын бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөө нь хүний эрхийн баталгааг хангахтай холбоотойгоор хүлээсэн үүргүүдийг тусгаж, хүний эрхийг хамгийн сайн хангахуйц байдлаар боловсруулагдаж, хэрэгжих ёстой. Бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх нэг гол алхам бол дээрхийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай эх үүсвэрүүдийг нарийвчилсан, бодитой тооцоо, дүн шинжилгээнд тулгуурлан төсөвлөх явдал юм.
- Зарим эрхийг нэн даруй хэрэгжүүлэх ёстой байдаг бөгөөд хангалттай мөнгө хуваарилахгүй байх, зарцуулахгүй байх нь эдгээр эрхүүдийг хэрэгжүүлэхгүй байх шалтгаан байж болохгүй юм.
- НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хорооноос²⁶⁵ “Засгийн газрууд бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөөндөө эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийг хэрэгжүүлэхэд “нэн тэргүүн”-ийн ач холбогдол өгөх шаардлагатай бөгөөд энэ нь юуны түрүүнд Засгийн газрын төсвийн хуваарилалтад тусгагдсан байх ёстой” гэжээ.
- Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхтэй холбоотой төсөл, хөтөлбөрүүдэд төсвийн хуваарилалтыг багасгах нь ихэвчлэн хүмүүсийн дээрх эрхийг эдлэхэд сөрөг нөлөө үзүүлж, холбогдох бараа, үйлчилгээ ховордох/хомсдоход хүргэдэг. Ийм нөхцөлд Засгийн газар хуваарилалт буурснаас болж хүмүүсийн эрх ашгийг хохирохгүй байх альтернатив төлөвлөгөө, хөтөлбөртэй байх ёстой.
- Засгийн газрууд өөр өөр бүлэгт төсөв дэх хуваарилалтын үр нөлөөг үнэлэх, хөрөнгө хуваарилсан байдлаараа (шууд болон шууд бусаар) ялгаварлан гадуурхахгүй байх үүргээ биелүүлж байгаа эсэхийг баталгаажуулахад холбогдох тэтгэмж, халамжийн судалгааг тогтмол хийх ёстой.

²⁶⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights,
<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cescr/pages/cescrindex.aspx>

Хоёр.Гадаадын зарим орны төсвийн төслийн хүний эрхийн нийцлийн талаарх туршлага

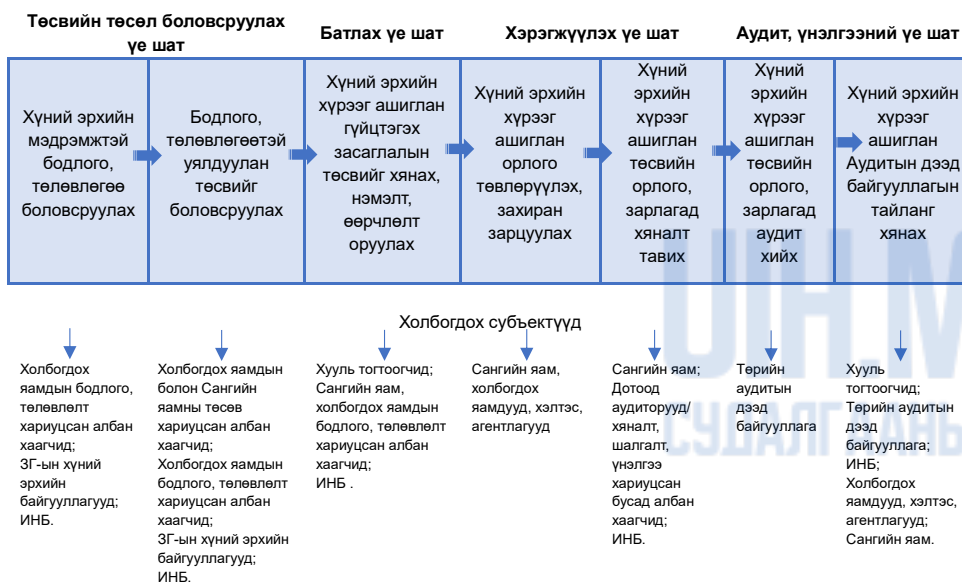
2.1.Шотландын туршлага

Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улсын бүрдүүлэгч улс болох Шотландын хувьд сүүлийн 10 гаруй жилийн турш Шотландын Хүний эрхийн комиссоос эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийг хангах, холбогдох хэм хэмжээг дотоодын хууль тогтоомжуудад тусгах ажлыг эрчимтэй хийж ирсэн байдаг. Түүнчлэн, 2012, 2016 онуудад Шотландын төсвийн эрх, хариуцлага нэмэгдсэнтэй холбоотой төсвийн хяналт, төсвийн процесс дахь парламентын оролцох оролцооны асуудал анхаарлын төвд орсон. Ийнхүү Шотландын Парламентын Санхүү, Үндсэн хуулийн хороо болон Шотландын Засгийн газар хамтран Төсвийн үйл явцын хяналтын бүлэг (Budget Process Review Group)-ийг байгуулж, тус хорооноос төсвийн процессор дамжуулан хүн эрхийг хангахтай холбоотой зөвлөмжүүдийг боловсруулсан байдаг.²⁶⁶ Шотландын Парламентын холбогдох хороод (Тэгш байдал, хүний эрхийн байнгын хороо)-оос хүний эрхийн асуудал, үүн дотор хүний эрхийг улсын төсөвтэй уялдуулан анхаарах болсон нь Шотландад хүний эрхийн хэм хэмжээг дотоодын хууль тогтоомжуудад тусган хэрэгжүүлэх, Шотландын хүний эрхийг хангах, хамгаалах үйлсэд олон улсад тэргүүлэгч болох зорилтыг дэмжиж байна.

Түүнчлэн, 2018 онд Шотландын Хүний эрхийн комисс нь Шотландад эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийг хангах, хөгжүүлэх зорилгоор хүний эрхэд суурилсан төсвийн шинжилгээний талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлэх, хэрэглээнд нэвтрүүлэхээр Европын Холбооноос санхүүжилт аван, холбогдох төслийг хэрэгжүүлсэн байдаг.

Дээрх бүгдийн үр дүнд Шотландад хүний эрхийг хангахад чиглэсэн төсвийн үйл явцын сайн туршлага бий болсон гэж үзэж болохоор байна.

Зураг 1. Шотландын хүний эрхэд суурилсан төсвийн үйл явц

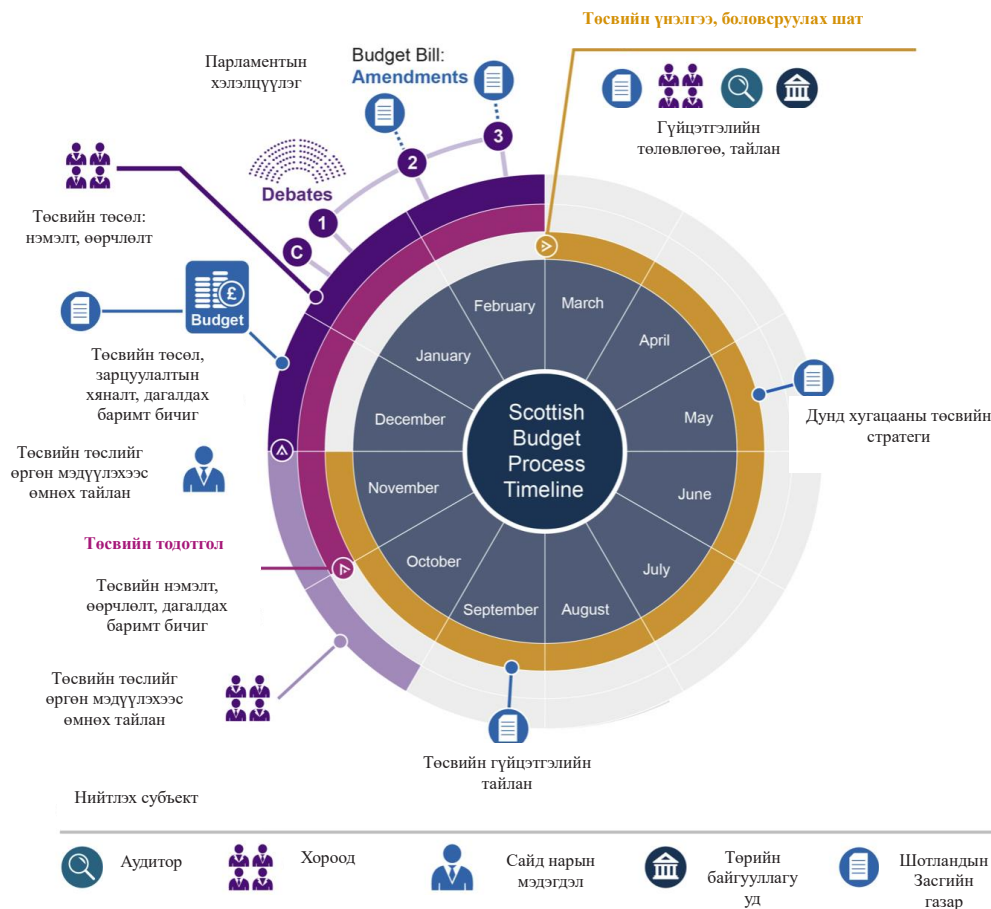

Эх сурвалж: Human Rights Budgeting and Budget Analysis,

Scottish Human Rights Commission, 2015

²⁶⁶ Briefing Paper 2:The Context for Human Rights Budget Work in Scotland, 2019
<https://www.scottishhumanrights.com/media/1907/hrbw-paper-2-vfinal.pdf>

Зураг 2. Шотландын төсвийн үйл явцын цаглабар

Эх сурвалж: Шотландын Парламентын Судалгааны алба²⁶⁷

Шотландын төсөв нь тэгш байдал, үүн дотор жөндөрийн тэгш байдал, хүний эрх болон сайн сайхан байдал зэрэг ойлголт дээр суурилсан байдаг.

Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пактад гарын үсэг зурж, баталсан улс бүр:

“Энэхүү Пактад оролцогч улс бүр дангаараа болон олон улсын тусламж, хамтын ажиллагаагаар, тухайлбал эдийн засаг, техникийн салбарт, энэхүү Пактаар хүлээн зөвшөөрсөн эрхийг бүрэн хэрэгжүүлэхийг дэвшилттэйгээр хангахын тулд хууль тогтоомжийн арга хэмжээг оролцуулан, зохистой арга хэмжээг байгаа бүх боломжийнхоо хэрээр авах үүрэгтэй.”

Дээрх үүргийг хэрэгжүүлэхэд дээр дурдсан хүний эрхийн хэм хэмжээг дэвшилттэйгээр хэрэгжүүлэх (үр дүн, гарцад суурилсан хэм хэмжээ), бол зарим нь шууд хэрэгжүүлэх (үйлдэл, үйл ажиллагаанд суурилсан)-ийг шаарддаг.

²⁶⁷ <https://digitalpublications.parliament.scot/ResearchBriefings/Report/2018/5/10/Guide-to-the-new-Scottish-budget-process#What-has-been-agreed->

Хүний эрхийг хангахад чиглэсэн Засгийн газрын ажил нь нэн ялангуяа дараах үр дүнд чиглэх ёстой байна. Үүнд:

- “шаардлагатай хамгийн бага түвшинг”, эсхүл “хамгийн бага суурь/minimum core” түвшинг хангах;
- Хүний эрхийг бүрэн хангахдаа “дэвшилттэйгээр хэрэгжүүлэх”, өөрөөр хэлбэл “хамгийн бага суурь” нь дангаараа хангалтгүй бөгөөд зөвхөн суурь түвшинг илтгэх бол цаашлаад дэвшилттэйгээр ахиулах шаардлагатай юм;
- “дордуулахгүй байх/Non-retrogression” Засгийн газраас хүний эрхээ эдлэх явдлыг хязгаарлаж байгаа бол үүнийгээ “бүрэн нотлох/тайлбарлах” шаардлагатай юм.

Хүний эрхийн хэм хэмжээг төсөвт хэрхэн тусган хэрэгжүүлэх вэ?

Хүний эрхийн хэм хэмжээ болон төсөв хоёр хэрэн уялдаж байгааг илүү сайн ойлгоход хүний эрхэд суурилсан төсөв (*human rights budgeting*) болон хүний эрхийг хангасан эсэхийг шалгах төсвийн дүн шинжилгээ (*human rights budget analysis*) гэх хоёр ялгаатай боловч харилцан уялдаатай хоёр ажлыг авч үзэж шаардлагатай юм.

Хүснэгт 2. Төсвийг хүний эрхийн хэм хэмжээтэй уялдуулан үнэлэх нь

	Төсөв бүрдүүлэлт	Төсвийн хуваарилалт	Төсвийн зарцуулалт
Хамгийн бага суурь түвшин	Бүх хүний хүний эрхийн суурь түвшинг хангахад санхүүжилт бүрдсэн үү?	Хуваарилалт нь бүх хүний хүний эрхийн суурь түвшинг хангахад ач холбогдолтой байна уу?	Санхүүгийн менежментийн тогтолцоо нь хуваарилагдсан хөрөнгийн үр ашигтай зарцуулалтыг хангаж чадаж байна уу?
Ялгаварлан гадуурхахгүй байх	Орлогыг хэнээс бүрдүүлж байна вэ? Зарим нэг бүлэгт тэгш бусаар нөлөөлж байна уу?	Хуваарилалт нь бүлгүүдийн хүний эрхийг эдлэхэд гарч буй ялгааг бууруулахад ач холбогдол өгч байна уу?	Зарим тодорхой бүлгүүдэд пропорциональ бусаар нөлөөлөхөөр хөрөнгийг дахин хуваарилсан уу?
Дэвшилттэйгээр хэрэгжүүлэх	Орлогыг нэмэгдүүлж (нэмэгдүүлэх боломжтой юу) болох уу?	Хуваарилалт нь нэмэгдэж байна уу? Буурч байна уу? Буурч байгаа бол хэр үндэслэлтэй вэ?	Санхүүгийн менежментийн тогтолцоо нь сайжирсан уу? Суларсан уу?

Эх сурвалж: <https://www.scottishhumanrights.com/projects-and-programmes/human-rights-budget-work/>

Төсвийн үйл явцад хамаарал бүхий хүний эрхийн зарчмууд

Шотландад хүний эрхэд суурилсан хандлагын PANEL (Participation, Accountability, Non-discrimination and Equality, Legality) зарчмуудыг дараах байдлаар тодорхойлсон байна.

- Оролцоог хангах: хүмүүс эрхэд нь нөлөөлөх шийдвэр гаргах явцах оролцох.
- Хариуцлагатай байдал: Хүний эрхэд хэрхэн нөлөөлж байгааг хянах болон зөрчигдсөн бол түүнийг залруулах механизмтай байх.
- Ялгаварлан гадуурхахгүй байх, тэгш байдлыг хангах: бүх төрлийн ялгаварлан гадуурхалтыг хориглох, урьдчилан сэргийлэх, арилгах ёстой. Эрхээ эдлэхдээ хамгийн их саад бэрхшээлтэй тулгарч буй хүмүүсийг нэн тэргүүний ээлжид авч үзэх.
- Эрх мэдэлжүүлэх: хүн бүр эрхээ ойлгож, өөрсдийн амь, амьдралд нөлөөлөх бодлого, шийдвэр боловсруулахад оролцоходоо дэмжлэг авах.

- Хууль ёсны байх: хандлагууд нь дотоодын болон олон улсын хууль тогтоомжуудад заасан эрх зүйн актуудад үндэслэсэн байх.

Товчхондоо энэ нь төсвийн үйл явц нь олон нийтэд нээлттэй, хүртээмжтэй байх бөгөөд дээр дурдсан зарчмуудыг төсвийг бүрдүүлэх, хуваарилах, зарцуулах зэрэг бүхий л үйл явцад удирдлага болгох юм.

Холбогдох үйл явцын шалгуур үзүүлэлт (*process indicator*) боловсруулж, хэрэглэх нь төсвийн үйл явцын ил тод байдал, оролцоог хангах, хариуцлагатай болгоход ахиц дэвшил гаргахад ихээхэн хувь нэмэртэй юм. 2018 онд Европын Холбооны санхүүжилтээр хэрэгжүүлсэн төслийн үр дүнд Шотландын Хүний эрхийн комисс нь дараах гурван үйл явцын шалгуур үзүүлэлтийг боловсруулсан байна. Үүнд:

- Төсвийн ил тод байдлын дэлхий дахины үзүүлэлт/Global indicator of fiscal transparency: Open Budget Survey²⁶⁸ дээр үндэслэн боловсруулсан, ил тод байдал (мэдээлэл цаг хугацааны хувьд болон бусад байдлаар хүртээмжтэй эсэх) хариуцлагын механизмын үр ашигтай байдал (хуул тогтоох байгууллага, аудитор, хараат бус төсвийн байгууллагууд), олон нийтийн оролцоог хангасан байдал зэргийг үнэлнэ.
- Төсвийн үйл явц дахь оролцооны чанарын үзүүлэлт/Indicator of quality of participation in national budget process: Шотланд дахь улсын төсвийн процесс дахь оролцооны чанарыг үнэлэх зорилготой. Зөвлөлдөх үйл явцын 7 сайн туршлагыг тодорхойлсон Consultation Charter²⁶⁹ дээр үндэслэн боловсруулсан.
- Орон нутгийн түвшин дахь төсвийн мэдээллийн хүртээмж, ил тод байдлыг үзүүлэлт/ Indicator of availability, accessibility and transparency of budget information at the Local Level: энэ нь Шотландын төрийн байгууллагуудын мэдээллээр хангах үүргийг үнэлэх зорилготой, төсвийн мэдээллийг батлагдсан загвар, хуваарийн дагуу мэдээлж байгааг үнэлдэг.

Түүнчлэн, төсвийн орлого бүрдүүлэх, хуваарилах, зарцуулахтай холбоотойгоор нөөцийн шалгуур (*resource indicators*) үзүүлэлтүүдийг ашиглаж болох юм. Нөөцийн шалгуур үзүүлэлт нь дараах байдалтай байж болох юм.

Хүснэгт 3.Төсвийн орлого бүрдүүлэх, хуваарилах, зарцуулах шалгуур үзүүлэлтийн жишээ

Төсвийн орлого бүрдүүлэх жишээ	Төсвийн орлогын ДНБ-д харьцах харьцаа Төсвийн орлого дахь татварын орлогын хувь хэмжээ Татварын орлого, төрлөөр (орлогын албан татвар, ААН-ийн орлогын албан татвар, НӨАТ) нийт татварын орлогод эзлэх хувиар Татвар (төрлөөр)-ын татвар төлөгчийн нийт орлоготой харьцах харьцаа Татвараас зайлсхийх (Tax effort: Tax Evasion Gap) Санхүүгийн хууль бус урсгалын дундаж Palma Ratio: эдийн засгийн нийт тэгш бус байдлын хэмжүүр
Хуваарилалтын жишээ	Зардлын харьцаа (нийт дүнд эзлэх хувь) салбараар Дэд салбарын зардлын харьцаа Салбар, дэд салбарын нэг хүн, нэг нэгжид ногдох харьцаа Хамгийн бага суурь түвшинг хангахад зарцуулах зардлын харьцаа
Зарцуулалтын жишээ	Төлөвлөгөө болон гүйцэтгэлийн зөрүү Гүйлгээний зардал зэрэг зарцуулалтын үр ашигтай байдлын дүн шинжилгээ

²⁶⁸ <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/>

²⁶⁹ <https://www.consultationinstitute.org/consultation-charter-7-best-practice-principles/>

2.2. Уганда Улсын туршлага

Парламентын Хүний эрхийн хороодын гишүүдэд зориулсан “Хүний эрхийн хэрэгжилт дахь парламентын оролцоо: Сайн туршлага, шинэ боломжуудыг тодорхойлох нь” (IPU, OHCHR, 2019) сэдэвт семинарыг ОУПХ, НҮБХЭДКГ хамтран 2019 онд Женев хотноо зохион байгуулсан. Уг семинараар парламентуудын хүний эрхийг хангах чиглэлээр амжилт гаргаж буй сайн туршлагын талаар хэлэлцэн, хэрэгжүүлэх зөвлөмжүүдийг боловсруулсан байна.

Тус арга хэмжээнд төсвийн үйл явцаар дамжуулан хүний эрхийг хангах, хамгаалахтай холбоотойгоор Бахрейн Улсын Парламент Засгийн газрын өргөн мэдүүлсэн төсвийн төсөлд хүний эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжихэд хангалттай хэмжээний санхүүжилт төсөвлөхийг шаардсан явдал, мөн Уганда Улсын Хүний эрхийн байнгын хорооноос боловсруулсан парламентаар хэлэлцэх бүхий л асуудлыг (хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөр, улсын төсвийн төсөл) хүний эрхийн үүднээс хянан шалгах шалтгуур үзүүлэлт бүхий шалгах хуудсыг боловсруулан, нэвтрүүлснийг тус тус онцлон тэмдэглэжээ. (IPU, OHCHR, 2019)

Уганда Улсын Парламент Хүний эрхийн байнгын хороог 2012 онд Парламентаар хэлэлцэж буй бүхий л асуудлыг хүний эрхийн стандарт, хэм хэмжээг хангуулах чиг үүрэгтэйгээр байгуулсан. Үүнтэй холбоотойгоор хүний эрхийн стандарт, хэм хэмжээг үнэлэх энгийн ойлгомжтой шалгуур үзүүлэлт нэвтрүүлэх зайлшгүй шаардлага үүссэн. Ийнхүү Уганда Улсын Хүний эрхийн байнгын хороо Их Британийн Дээд Комиссарын газартай хамтран холбогдох шалгах хуудсыг боловсруулсан байна.

Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудас тус улсын түүхэнд анхдагч бөгөөд Парламентаар хэлэлцэж буй хуулийн төсөл, стратеги, бодлогын баримт бичиг болон Засгийн газрын хөтөлбөрийн хүний эрхийн үр дагаврын талаар Парламентад хурдан шуурхай мэдээлэх, хүний эрхийн асуудалд анхаарлаа хандуулах механизмыг бүрдүүлж байгаа юм. Тус шалгах хуудас нь Уганда Улсын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлэгт агуулагдах тодорхой эрхийг авч үзэж байгаа бөгөөд Парламентад асуудал өргөн мэдүүлж буй Сайд, Парламентын гишүүн бүрийг тухайн танилцуулж буй асуудлын хүний эрхийн үр дагаврын талаарх мэдээллээр хангахаар үүрэгжүүлж байгаа юм.

Судалгаанд Уганда Улсын дээрх шалгах хуудсыг тоймлон орчуулсан болно.

УГАНДА УЛСЫН ПАРЛАМЕНТ, ХҮНИЙ ЭРХИЙН БАЙНГЫН ХОРОО

1. Танилцуулга, нөхцөл байдал (Standing Committee on Human Rights, 2012)

Төрийн бодлогын Үндэсний зорилт, чиглэлийн зарчмын V зорилт²⁷⁰ нь төрөөс хүний эрхийг хамгаалж, хөхиүлэн дэмждэг институцуудыг баталгаагаар хангах, хүндэтгэх болон зохих дэмжлэг үзүүлэхийг шаарддаг.

Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлэг (20-50 дугаар зүйл) нь хүний үндсэн эрх, эрх чөлөө болон бусад эрх, эрх чөлөөг хангах, хөхиүлэн дэмжих баталгаагаар хангадаг. Дөрөвдүгээр зүйлгийг хүний бүхий л эрх, эрх чөлөөг багтаасан байдаг учир Хүний эрхийн Билль гэж нэрлэх нь элбэг.

Уганда Улсад хүний эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих ажлыг эрчимжүүлэх зорилгоор Парламентын дэгийн 146 (1) (m)-д дараах чиг үүрэг бүхий Хүний эрхийн асуудал эрхэлсэн байнгын хороог байгуулсан. Үүнд:

²⁷⁰ Objective V of the National Objectives and Directive Principles of State Policy.
<https://www.helpline.law.com/law/uganda/constitution/constitution01.php>

- (a) Парламентаар хэлэлцэж буй асуудал бүрийн хүний эрхийн асуудлыг хянаж, тайлагнах;
- (b) Уганда Улсын үндэсний болон нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенцоор хүлээн үүргийн хэрэгжилт, олон улсын хүний эрхийн хяналтын байгууллагуудад гаргаж өгдөг илтгэл, тайлангуудын хэрэгжилтийг хангах;
- (c) Уганда Улсын Хүний эрхийн үндэсний комиссын тайлан дахь зөвлөмжүүдийг судлах, Засгийн газарт хариуцлага тооцох;
- (d) Уганд Улсын хүний эрхтэй холбоотой аливаа асуудлыг шалгах;
- (e) Парламентаас хүний эрхтэй холбоотой асуудлаар Байнгын хороонд даалгасан бусад чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Иймд Хүний эрхийн байнгын хороо нь хүний эрхийг хамгаалах, төр засаг, хүн бүр хүний эрхийг хүндэтгэж, хангаж, хөхиүлэн дэмжих байгааг хангуулах болон хяналт тавих чиг үүргийн хүрээндээ онцгой үүргийг хүлээнэ.

2.Шалгах хуудсын зорилго

Шалгах хуудсаар Байнгын хороо, эсхүл асуудал өргөн мэдүүлж буй Засгийн газрын аль ч яам хүний эрх хангагдаж буй эсэхийг үнэлэх боломжтой юм. Ингэхдээ Байнгын хороог дараах мэдээл, удирдамжаар хангах зорилготой. Үүнд:

- (a) Хүний эрхэд суурилсан хандлага нь хуулийн төсөл, хөтөлбөр, төсөв болон бусад баримт бичгийг боловсруулахад тусгагдсан байхыг хангах, тодорхойлох;
- (b) Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлгийн холбогдох зүйлд тусгагдсан тодорхой хүний эрхүүдийг тодорхойлж, хүйс, арьс өнгө, үндэс угсаа, омог, шашин шүтлэг, нийгмийн гарал, өмч хөрөнгө, улс төрийн үзэл бодол болон хөгжлийн бэрхшээлийн үндсэн дээр ялгаварлан гадуурхахгүй байх, эмзэг байдалд анхаарал хандуулсан байдал (цөөнх), хариуцлагатай байдал, эрх мэдэлжүүлсэн байдал, оролцоо болон хамрагдах байдлыг хэрхэн төрийн бодлого, хууль тогтоолд тусгах;
- (c) Холбогдох салбаруудад хүлээсэн үүргээ хэрэгжүүлүүлэх үүднээс үүрэг хүлээсэн этгээд (институци, төрийн байгууллага)-ийн чадавхыг тодорхойлох;
- (d) Эрх эдлэгч (үр шимийг хүртэгч)-ийн хүний эрхийн холбогдох асуудлыг шийдвэрлүүлэх, хангуулах чадавхыг бүрдүүлэх, нэмэгдүүлэх.

3.Хүний эрх

Хүний эрх гэдэг ойлголт нь хүн болж төрсний хувьд хүлээн зөвшөөрөгдсөн зарчим, хэм хэмжээ юм. Тэдгээр нь үндэс угсаа, хүйс, шашин шүтлэг, арьс өнгө, хэл болон бусдаас үл хамааран хүн бүрийн заяагдмал, төрөлхийн эрхүүдийг хэлэх юм.

Хүний эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих нь бүх хүмүүс хүн болж төрснийхөө хувьд ижил үнэлэгдэж, адил хүндлэл хүлээхийг хангуулах юм. 1948 оны 12 дугаар сарын 10-нд дэлхийн улс орнуудын хүлээн зөвшөөрч баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалд бүх эрэгтэй, эмэгтэй хүн, хүүхдийн эрхийн үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулсан байдаг.

3.1.Үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрх, эрх чөлөө

Дараах эрх, эрх чөлөөг Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан. Үүнд:

- (a) Тэгш байх, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх (21 дүгээр зүйл)
- (b) Амьд явах эрх (22 дугаар зүйл)
- (c) Эрх чөлөөтэй байх (23 дугаар зүйл)
- (d) Нэр төрийг нь доромжлох, хүнлэг бус харьцахаас ангид байх (24 дүгээр зүйл)

- (e) Боолчлогдох, бусдын эрхшээлд байх, албадан хөдөлмөрөөс ангид байх (25 дугаар зүйл)
- (f) Эд хөрөнгөө хууль бусаар хураалгахгүй байх (26 дугаар зүйл)
- (g) Иргэний хувийн нууц, орон байрны болон бусад хөрөнгийн халдашгүй байдал (27 дугаар зүйл)
- (h) Шүүхээр шударгаар шүүлгэх эрх (28 дугаар зүйл)
- (i) Чөлөөтэй бодож сэтгэх, өөрийн үзэл бодолтой байх, түүний чөлөөтэй илэрхийлэх, чөлөөтэй зорчих, шашин шүтэх, эс шүтэх, эвлэлдэн нэгдэх эрх (29 дүгээр зүйл)
- (j) Сурч боловсрох эрх (30 дугаар зүйл)
- (k) Гэрлэх эрх (31 дүгээр зүйл)
- (l) Тогтолцооноос гадуур орхигдсон бүлгийн байдлыг дээрдүүлэх (*Affirmative action²⁷¹ in favour of marginalised groups*) (32 дугаар зүйл)
- (m) Эмэгтэйчүүдийн эрх (33 дугаар зүйл)
- (n) Хүүхдийн эрх (34 дүгээр зүйл)
- (o) Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрх (35 дугаар зүйл)
- (p) Цөөнхийн эрх (36 дугаар зүйл)
- (q) Соёлын эрх болон түүнтэй адилтгах эрх (37 дугаар зүйл)
- (r) Иргэний эрх, үйл ажиллагаа (38 дугаар зүйл)
- (s) Цэвэр, эрүүл орчинд амьдрах эрх (39 дүгээр зүйл)
- (t) Эдийн засгийн эрх (40 дүгээр зүйл)
- (u) Мэдээлэл авах эрх (41 дүгээр зүйл)
- (v) Хуулийн өмнө адил тэгш байх, ямар ч алагчлалгүйгээр хуулиар хамгаалуулах эрх (42 дүгээр зүйл)
- (w) Бусад эрх (45 дугаар зүйл)

3.2. Хүний эрхийг хүндэтгэх, хөхиүлэн дэмжих үүрэг

Парламентын хүний эрхийг хүндэтгэх, хөхиүлэн дэмжих үүргийг Үндсэн хуулийн 20.2 болон Төрийн бодлогын Үндэсний зорилт, чиглэлийн зарчмын V зорилтоор баталгаажуулсан.

4. Хүний эрхийн үндсэн зарчим

Олон улсын байгууллагууд олон улс, бүс нутаг, үндэсний түвшинд хүний эрхийг хэрхэн ойлгох, тайлбарлах, хөхиүлэн дэмжих зэрэгт дараах тулгуур болсон үндсэн зарчмуудыг боловсруулж, бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн байна. Үүнд:

- a) Хүний эрх нь түгээмэл бөгөөд салшгүй байна;
- b) Хүний эрх нь хуваагдашгүй байна;
- c) Хүний эрх нь харилцан хамааралтай байна;
- d) Тэгш, үл ялгаварлан гадуурхах;
- e) Оролцоог хангасан байх;
- f) Хариуцлага ба эрх зүйт ёс.

5. Шалгах хуудас

Үндсэн хууль дахь хүний эрх, эрх чөлөө нь хоёр төрөлтэй. Энэ нь хэзээ ч зөрчигдөж болохгүй эрх, эрх чөлөө буюу абсолют эрх болон абсолют бус эрх юм.

²⁷¹ Баталгаа бий болгох арга хэмжээ - Энэ нэр томъёог тэгш боломж бий болгох зорилгоор жендер, арьс өнгө, үндэстэн угсаатны байдлыг харгалзан авч үзсэн бодлогод хэрэглэдэг. Ийм арга хэмжээг илэрхий институтын шинжтэй бий болсон давуу бус, санаандгүй үүсч бий болсон ялгавартай байдлыг арилгах зорилгоор авч хэрэгжүүлдэг. (Ц.Даваадулам, 2010)

1-р хэсэг. Үндсэн хуулийн 44 дүгээр зүйлд заасан зөрчихийг хориглосон эрх, эрх чөлөө

Үндсэн хуулиар баталгаажсан зарим эрх, эрх чөлөөг зөрчих, хязгаарлахыг хориглосон байдаг. Эдгээрийг ихэвчлэн “хязгаарлаж, зөрчиж болохгүй эрх” гэж нэрлэдэг. Хязгаарлаж, зөрчиж болохгүй эрх нь абсолют буюу туйлын эрх байх бөгөөд олон нийтийн, үндэсний, дэлхий дахины аюулгүй байдалд ямар нэгэн аюул учруулж байгаагаас үл хамааран Төрөөс ямар нэгэн саад учруулах ёсгүй юм.

Дараах эрх, эрх чөлөө нь Үндсэн хуульд заасан “хязгаарлаж, зөрчиж болохгүй” эрх, эрх чөлөө юм.

Эрүү шүүлт тулгах, хэрцгий, хүний ёсноос гадуур буюу нэр төрийг нь доромжлон харьцах, шийтгүүлэхээс ангид байх эрх	24 дүгээр зүйл, 2012 оны Эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль
Боолчлогдох, бусдын эрхшээлд байхаас ангид байх	25 дугаар зүйлийн 25.1 дэх заалт
Шүүхээр шударгаар шүүлгэх эрх	28 дугаар зүйл
<i>Habeas Corpus</i> -хүний халдашгүй байдал	23 дугаар зүйлийн 23.9 дэх заалт

2-р хэсэг. Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүд нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр зүйлээр баталгаажсан эрх, эрх чөлөөтэй нийцэж байна уу?

Хүснэгт 4. А.Ерөнхий зүйл

Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүдийн зорилго юу вэ?	
Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүд нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр зүйлд заасан эрх, эрх чөлөөг хэрхэн хөхиүлэн дэмжиж байна вэ?	
Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүдийн шууд болон шууд бусаар хамаарах эрх, эрх чөлөө болон Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг бичнэ үү	
Зорилго нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр зүйлээр баталгаажсан эрх, эрх чөлөөтэй нийцэж байна уу?	
Нийцээгүй тохиолдолд холбогдох эрх, эрх чөлөө болон зөрчлийг тодорхойлон бичнэ үү	

Хүснэгт 5.Б.Тодорхой эрх, эрх чөлөө

1.Тэгш байх, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх (21 дүгээр зүйл)	21 дүгээр зүйл хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүдийн зорилго, үйлчлэх хүрээг үнэлэхдээ санал болгож буй хуулийн төслийн хамгийн их нөлөөлөх магадлалтай бүлгүүдийг тодорхойлно уу? Тодорхой жендэрийн үр дагавар үүсэх үү?		
Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүд нь улс төр, эдийн засаг, нийгэм болон соёлын амьдрал, эсхүл өөр хүрээнд аливаа хүн, бүлэгт хүмүүсийн илүү тааламжтай эсхүл таагүй байдлыг бууруулж байна уу?		
Илүү тааламжтай, эсхүл тааламжтай бус		

байдлыг бүрдүүлж байгаа нь аливаа хүн, бүлэн хүмүүсийг хүйс, арьс өнгө, үндэс угсаа, шашин шүтлэг, нийгмийн гарал, өмч хөрөнгө, улс төрийн үзэл бодол, эсхүл хөгжлийн бэрхшээлийг үндэслэсэн үү?		
Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүд нь хүйсийг харгалзан үзэж байна уу? Жишээ нь: бодлого, хөтөлбөр нь бараа, үйлчилгээ үзүүлэх, ажилд авах, томилох, олон нийтийн газар, олон нийтийн тээврийн хэрэгсэл хэрэглэх, боловсрол, мэргэжил дээшлүүлэх зэрэгт тэгш байх, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байхыг хангаж байна уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь аливаа хүн, бүлэг хүмүүст хүйс, арьс өнгө, үндэс угсаа, шашин шүтлэг, нийгмийн гарал, өмч хөрөнгө, улс төрийн үзэл бодол, эсхүл хөгжлийн бэрхшээлээс үүдэлтэйгээр сөрөг үр дагавар бий болгож байна уу?		
Тааламжтай бус хандлага, эсхүл сөрөг үр дагавар нь аль нэг хүн, бүлэг хүмүүст саад тотгор/сул тал үүсгэж байна уу? Тааламжтай бус хандлага нь тогтолцооноос гадуур орхигдсон бүлгийн байдлыг дээрдүүлэх арга хэмжээний хэсэг мөн үү? Дээрдүүлэх арга хэмжээ, түүний мөн чанарыг тодорхойлно уу.		
2.Амьд явах эрх (22 дугаар зүйл)	22 дугаар зүйл хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүний амьд явах эрхийг санаатайгаар хязгаарлаж байна уу? Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүний амьд явах эрхийг хязгаарлахад нөлөөлж байна уу?		
Хэрэв тийм бол хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь зөвхөн шүүхээр шийдвэрлэж, ял шийтгэж, түүнийг Дээд шүүхээр шийдвэрлэсэн тохиолдолд амьд явах эрхийг хязгаарлаж байна уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх нь аль нэг хүний амь насанд заналхийлж байна уу? Жишээ 1: Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүний амь насанд шууд хамаарах ус, агаар, хоол хүнс хангагдах эрхэд нөлөөлж байна уу? Жишээ 2: Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүний амь насанд аюул учирсан тохиолдолд хүмүүс рүү гал нээх эрхийг олгож байна уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүн, хэсэг бүлэг хүний амь насыг хамгаалах ямарваа нэгэн хамгаалалт, стратеги дэвшүүлж байна уу?		

Жишээ нь: хүүхдийн эндэгдэл, цар тахал, насралтыг нэмэгдүүлэхэд чиглэгдэж байна уу? Террорист болон бусад халдлагын тохиолдолд хүний амь насыг хамгаалах гм.		
3.Эрх чөлөөтэй байх (23 дугаар зүйл)	23 дугаар зүйл хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь аливаа хүний эрх чөлөөг хязгаарлаж байна уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь 23.1-т заасан хязгаарлалтын үндэслэлийг агуулж байгаа юу? Хэрэв тийм бол, холбогдох үндэслэлийг тодорхойлно уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүнийг хуулиар тогтоосон газарт байлगाхаар тусгасан уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь саатуулагдсан, эрх чөлөөгөө хязгаарлуулсан хүнийг шүүхэд хандах боломжоор хангасан уу? Хэрэв тийм бол, хязгаарлах, саатуулах хугацааг заасан уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь ойр дотны хүн, өмгөөлөгч, эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах боломжоор хангасан уу? • Ойр дотны хүнд мэдэгдэх тодорхой журам байгаа юу? • Хоригдож буй газарт ойр дотны хүн, өмгөөлөгч, хувийн эмч нэвтрэх боломжоор хангагдсан уу?		
4.Нэр төрийг нь доромжлох, хүнлэг бус харьцахаас ангид байх (24 дүгээр зүйл)	24 дүгээр зүйл хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь 2012 оны Эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх тухай хуультай нийцэж байна уу? • Хуульд эрүү шүүлт гэж тодорхойлсон үйлдлийг тусгасан уу? • Хүний нэр төрийг хамгаалж байна уу? • Хуулийн төсөлд тусгасан санкц, шийтгэл нь хүний нэр төрийг хамгаалж байна уу? Жишээ нь: Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөрт ямар санкц, шийтгэлийг тусгасан бэ? Тэдгээр нь тухайн хүнийг хувь хүний хувьд гутаан доромжилж байна уу?		
5.Боолчлогдох, бусдын эрхшээлд байх, албадан хөдөлмөрөөс ангид байх (25 дугаар зүйл)	25 дугаар зүйл хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан

Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь аливаа хүний бусдын эрхшээлд байхыг тусгасан уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь аливаа хүнийг хөдөлмөрлөхийг шаардлага болгож байгаа юу?		
Хэрэв тийм бол, шаардагдаж буй хөдөлмөрийн мөн чанарыг тодорхойлно уу?		
Хөдөлмөр гүйцэтгэхийг шаардлага болгож буй хүн нь хууль ёсны дагуу саатуулагдсан, хоригдсон, ял шийтгүүлсэн, эсхүл хүчний байгууллагын гишүүн үү?		

Гурав. Үндсэн эрх, эрх чөлөө болон бусад хүний эрх, эрх чөлөөний ерөнхий хязгаарлалт

Үндсэн хуулийн 43 дугаар зүйлд хүн эрх, эрх чөлөөгөө эдлэхдээ бусдын эрх, эрх чөлөөг хохироохгүй, эсхүл нийтийн эрх ашгийг хамгаалахыг шаарддаг. Нийтийн эрх ашиг нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлгээр баталгаажсан эрх, эрх чөлөөг эдлэхэд чөлөөт, ардчилсан нийгэмд зохих ёсоор хүлээн зөвшөөрөгдсөн, эсхүл Үндсэн хуульд зааснаас хэтрүүлэн хязгаарлахыг хориглодог.

Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөрт тусгасан зохицуулалтууд нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр зүйлээр баталгаажсан хүний эрх, эрх чөлөөтэй нийцээгүй болохыг тогтоосон бол дараагийн алхам болгон холбогдох зохицуулалтуудыг Үндсэн хуулийн 43 дугаар зүйлд заасны дагуу чөлөөт, ардчилсан нийгэмд илэрхий хүлээн зөвшөөрөгдөх эсэхийг тогтоох юм.

Энэхүү хязгаарлалтын үндэслэлийг Парламентын холбогдох хороонд гаргах өгөх үүргийг холбогдох хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөрийг боловсруулж (sponsoring) буй яам, агентлаг хүлээнэ.

Хүснэгт 6. Тусгай хэсэг

Тусгай хэсэг	43 дугаар зүйл хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Холбогдох эрх, эрх чөлөөний мөн чанар нь юу вэ? Эдийн засгийн, иргэний, цөөнхийн, эсхүл хүүхэд, эмэгтэйчүүд зэрэг тусгай бүлгийн, амь нас, эсхүл хүний аюулгүй байдал уу, өмч хөрөнгө үү, шударга шүүхээр шүүлгэх гм.		
Хязгаарлалтын зорилго нь юу вэ? Жишээ нь: хязгаарлалтын зорилго нь хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах хэмжээнд ач холбогдолтой байх ёстой		
Хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах нь батлан хамгаалах, нийгмийн аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам, нийгмийн ёс суртахуун, нийгмийн эрүүл мэнд, эсхүл олон нийтийн нийтлэг эрх ашгийн үүднээс шаардлагатай юу?		
Хязгаарлалтын мөн чанар нь юу вэ? (Шууд хязгаарлалт уу, шууд бус хязгаарлалт уу)		
Хязгаарлалт болон түүний зорилгын хоорондын хамаарал нь юу вэ? Хязгаарлалтууд нь тухайн зорилгыг хангахад шаардлагатай хэмжээнээс хэтэрсэн хязгаарлалт уу?		
Тухайн зорилгыг ханахад илүү бага хязгаарлалтын арга хэмжээг авч болох уу?		

ХОЁР.УЛСЫН ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСӨЛ ЯДУУРЛЫГ БУУРУУЛАХАД ЧИГЛЭГДСЭН ЭСЭХ ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ ШАЛГАХ ХУУДСЫН ТАЛААРХ СУДАЛГАА

2.1 Ядуурлын гол шалтгаан²⁷²

Дэлхийн хүн амын 8 орчим хувь нь нэн ядуу амьдарч байна. Ядуурлын үндсэн шалтгаануудыг авч үзвэл дараах байдалтай байна.

1. Тэгш бус байдал

"Тэгш бус байдал" гэдэг нь хэсэг бүлэг хүмүүсийг нийгэмд дуу хоолойгоо хүргэх боломжийг хязгаарлаж, төлөөлөлгүй болгож буй системийн саад бэрхшээлийг илрүүлэхэд хэрэглэгддэг, энгийн боловч заримдаа төөрөгдүүлсэн нэр томъёо юм. Хүн ам ядуурлаас ангижрахын тулд нийгмийн бүх бүлгүүд шийдвэр гаргах үйл явцад оролцох ёстой. Ялангуяа шийдвэр гаргалт нь таны нийгэмд эзлэх байр суурьд нөлөөлөхөөр бол Та санал бодлоо илэрхийлэх хэрэгтэй.

2. Зөрчил

Зөрчилдөөн нь ядуурлыг нэмэгдүүлэх эрсдэлд хүргэдэг хамгийн түгээмэл шалтгаануудын нэг юм. Сири зэрэг бүс нутагт өрнөж буй том хэмжээний, удаан үргэлжилсэн хүчирхийлэл нь нийгмийн хөгжлийг зогсоож, дэд бүтцийг эвдэн сүйтгэж, хүмүүсийг (ихэвчлэн нуруун дээрх хувцаснаас өөр зүйлгүй) дүрвэхэд хүргэдэг.

3. Хоол тэжээлийн дутагдал, өлсгөлөн

Ядуурал нь өлсгөлөнд хүргэдэг хэдий боловч өлсгөлөн нь ядуурлын шалтгаан бөгөөд түүнийг тэтгэгч мөн. Хэрэв хүн хангалттай хоол хүнс авч чадахгүй бол ажиллахад шаардагдах хүч чадал, эрч хүч дутагдах болно.

4. Эрүүл мэндийн үйлчилгээний муу тогтолцоо

Хэт ядуурал, баталгаагүй эрүүл мэнд зэрэгцэн оршдог. Эрүүл мэндийн тогтолцоо сул орнуудад хумхаа, суулгалт, амьсгалын замын халдвар зэрэг урьдчилан сэргийлэх, эмчлэхэд хялбар өвчин түгээмэл байдаг. Өвчлөл их байх нь ядуурал орших шалтгаан болдог.

5. Цэвэр ус, ариун цэвэр, эрүүл ахуй

Одоогоор 2 тэрбум гаруй хүн гэртээ цэвэр усгүй байна. Энэ нь хүмүүс ус авахын тулд өдөр бүр 200 сая орчим цагийг хол зайд алхахад зарцуулж, ирээдүйд ажилд орох, боловсрол эзэмшихэд ашиглаж цагаасаа хугаслахад хүргэж байна.

6. Боловсролын дутагдал

Боловсролгүй хүн бүр ядуу амьдардаггүй. Гэхдээ нэн ядуу хүмүүсийн ихэнх нь боловсролгүй байдаг. Дүрэмт хувцас, номны мөнгө дутмаг, охидын боловсролд харьцангуй нэг талыг барьж анхаарсан байдал зэрэг олон шалтгаан боловсролын ерөнхий чанарт сөргөөр нөлөөлж байдаг.

7. Уур амьсгалын өөрчлөлт

Цөлжилт, усны үер зэрэг уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдсэн байгалийн тааламжгүй нөхцөл байдал нь өлсгөлөнг бий болгоход хүчтэй нөлөө үзүүлдэг бөгөөд үр дагавар нь дүрвэгсдийг бий болгох, мөргөлдөөнд нөлөөлөх зэрэг төрөл бүрийн хэлбэрүүдээр дамжиж мөчлөгийн шинжтэй ядуурлыг бий болгодог.

²⁷² <https://reliefweb.int/report/world/11-top-causes-global-poverty>

8. Төрийн дэмжлэг дутагдах

Эрүүл мэндийн үйлчилгээ аль эсвэл хүнсний тусламж авах боломжийг олгосон нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүд улс орнуудад байдаг. Гэхдээ засгийн газар бүхэн иргэддээ ийм төрлийн тусламж үзүүлж чаддаггүй бөгөөд эмзэг бүлгийн гэр бүлүүд нэн ядуурлын түвшинд буцаж очихоос сэргийлэх арга хэмжээ авч чадахгүй байх тохиолдол цөөнгүй.

9. Төрийн хүнд суртал, муу дэд бүтэц

Зам, гүүр, худаг, гэрлийн кабель, гар утас, интернет зэрэг дэд бүтцийн хомсдол нь иргэдийн бизнес хийх боломжийг хязгаарлаж байдаг.

10. Ажлын байрны хомсдол

Ажлын байргүй, цалин орлогогүй бол хүмүүс ядууралтай тулгарах болно. Нөөцийг хэт их ашиглах нь уламжлалт амьжиргаанд дарамт болж байна.

11. Нөөцийн хомсдол

Бэлэн мөнгөний хадгаламж, хүнсний нөөц зэрэг нь эрсдэлт хүчин зүйлсийг даван туулах боломжийг олгодог. Хэт ядуу амьдарч буй хүмүүст санхүү болон хөрөнгийн нөөц ихэвчлэн байдаггүй.

2.2 Ядуурлыг бууруулах арга зам²⁷³

- Эрүүл мэнд, боловсрол, хоол тэжээл, ариун цэврийн байгууламж зэрэг салбарт эдийн засгийн хурдацтай бөгөөд тогтвортой өсөлтийн бодлого, хөтөлбөрүүдийг боловсруулж хэрэгжүүлэх; ядууст идэвхтэй оролцох, эдийн засгийн өсөлтөд хувь нэмрээ оруулах боломжийг олгох;
- Ус болон бусад байгалийн нөөцийн менежментийг сайжруулах;
- Хөдөө аж ахуйн хөтөлбөрт хөрөнгө оруулж, хэрэгжүүлэх;
- Улс орнуудыг худалдаа эрхлэлтийг ядуурлаас ангижруулах арга зам болгохыг дэмжих;
- Ажлын байр, орлогын хүртээмжийг нэмэгдүүлж, бизнес эрхлэх чадварыг хөгжүүлэх;
- Бүх хүмүүст боловсрол, эрүүл мэнд, хангалттай хоол хүнс, ариун цэврийн байгууламж, орон байр, цэвэр ус зэрэг нийгмийн үндсэн үйлчилгээнд хамрагдах боломжийг олгох;
- Бусдын туслалцаа хэрэгтэй байгаа хүмүүсийг дэмжих нийгмийн хамгааллын тогтолцоог үе шаттай хөгжүүлэх;
- Ядуурлыг бууруулах, арилгах хөтөлбөр, төлөвлөгөө боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд ядуу иргэдийг татан оролцуулах;
- Нөөц болон үйлчилгээнд тэгш хүртээмжтэй хамрагдахад учирч буй саад бэрхшээлийг арилгах;
- Интернет холболт, хямд эрчим хүч зэрэг технологи, инновацийг иргэдэд хүртээмжтэйгээр хүргэх

Түүнчлэн ядуурлыг бууруулахын тулд Америкийн Конгресс дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх боломжтой үздэг.²⁷⁴

- Цалин хөлсний доод хэмжээг өсгөх;
- Орлогын татварын хөнгөлөлт үзүүлэх;
- Ижил ажилд, ижилхэн цалин хөлс тогтоох;
- Өвдсөн болон ажиллаагүй, түр эзгүй байх үед цалин, хөлс олгох;

²⁷³ <https://borgenproject.org/10-ways-to-reduce-poverty-in-the-world/>

²⁷⁴ <https://www.americanprogress.org/article/the-top-10-solutions-to-cut-poverty-and-grow-the-middle-class/>

- Ажлын байранд өнгөрүүлэх цаг хугацааг уян хатан тогтоох;
- Хүүхэд харах сайн үйлчилгээ, эрт үеийн боловсролд хөрөнгө оруулалт хийх;
- Эрүүл мэндийн даатгалын тогтолцоог боловсронгуй болгох;
- Эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоог шинэчилж, шийтгүүлж байсан иргэдийг дахин ажил эрхлэх боломжоор хангах;

2.3 Вьетнам улсын туршлага

Тус улс ядуурлыг бууруулахын тулд дараах зорилтуудыг дэвшүүлэн ажиллаж байна.²⁷⁵

- Ядуурал, өлсгөлөнг арилгах;
- Бүх нийтэд сайн боловсрол олгох;
- Жендэрийн тэгш байдлыг хангаж, эмэгтэйчүүдийг чадавхжуулах
- Хүүхдийн эндэгдлийг бууруулах;
- Эхийн эрүүл мэндийг сайжруулах;
- ХДХВ/ДОХ, хумхаа, халдварт өвчинтэй тэмцэх;
- Байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангах;
- Эмзэг байдлыг багасгах;
- Сайн засаглалыг хангаж, ядуурлыг бууруулах;
- Ядуурлыг устгаж, үндэстний цөөнхийн соёл, ялгаатай байдлыг хадгалах;
- Ядууст чиглэсэн дэд бүтцийг хөгжүүлэх;

2.4 Гана Улсын туршлага

Ганийн парламентын зүгээс ядуу иргэдийг дэмжих бодлого боловсруулах, төсөв зохиоход гүйцэтгэх засаглалд үзүүлэх нөлөөгөө нэмэгдүүлж байгаа.²⁷⁶

Энэ үйл явцад хэд хэдэн бэрхшээл тулгардаг боловч дараах арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлсэн тохиолдолд тэдгээрийг даван туулж чадна гэж үзэж байна.

- а) Ядуурлыг дэмжих бодлого, төсөв боловсруулах асуудлаар УИХ-ын тусгай хороодын ажилд хүрэлцээтэй санхүүжилт олгодог болох
- б) УИХ-ын “Ядуурлыг бууруулах хороо” нь ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн төсөв, бодлогын үр нөлөөг шинжлэх, сурталчлах үйл явцыг нотолгоонд суурилсан мэдээллээр дэмжих зорилгоор Хөгжлийн түншүүд, ИНБ, ТББ-уудтай харилцах хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх;
- в) Ядуу иргэдийг дэмжих бодлого, төсвийг боловсруулахад баримтлах зөвлөлдөх механизмыг тодорхойлсон хууль байхгүй тохиолдолд УИХ энэхүү механизмыг Үндэсний эдийн засгийн бодлого, төсвийн мэдэгдэлд төсөв боловсруулахдаа тусгахыг сангийн яаманд үүрэг болгон, захирамж гаргаж болно.

2.5 Болив Улсын туршлага

Төсөв ба ядуурлыг бууруулах стратегийн бичиг баримт

Болив улс анх удаа ядуурлыг бууруулах төлөвлөгөө боловсруулж холбогдох арга хэмжээний зардлыг тооцох оролдлого хийсэн бөгөөд бүх арга хэмжээг татварын орлого, тусламжаар санхүүжүүлэх боломжгүй гэж дүгнэсэн.

Ядуурлыг бууруулах стратегийн бичиг баримт нь үйл ажиллагааны янз бүрийн чиглэлүүдийн дунд байгаа нөөцөө ашиглан юу хийхээ шийдэхэд тус дөхөм болохуйц тэргүүлэх чиглэлүүдийг тогтоогоогүй байсан.

²⁷⁵https://documents1.worldbank.org/curated/en/62823146877562446/114514322_20041117143030/additional/multi0page.pdf

²⁷⁶https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/parliaments_poverty_reduction_and_the_budget_process_in_africa_en.pdf

Засгийн газар ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн зорилтуудыг төсөвт дараах агуулгын хүрээнд тусгасан.Эдгээр нь

- (i) Эрүүл мэнд; (ii) Боловсрол; (iii) Ариун цэврийн байгууламж; (iv) Хот байгуулалт; ба (v) Хөдөөгийн хөгжил зэрэг болно.

Төсвийн ангилалд ядуурлыг бууруулах стратегийн бичиг баримтын зорилтуудыг үнэлж болохуйц шалгуур үзүүлэлтүүдийг оруулж өгсөн. Энэ утгаараа төсвийн хуваарилалт бодлогын баримт бичиг гарахаас өмнөх үеийнхээс өөрчлөгдсөн бөгөөд төсөв ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн эсэхийг дүгнэх боломжийг олгож байгаа.

Институцийн чадавхыг бэхжүүлэх

Үр дүнд чиглэсэн төсвийн тогтолцоонд шилжих институцийн чадавх маш сул гэж үнэлэгдсэн.

Төвлөрлийг сааруулах

Болив улсад ядууст чиглэсэн зарцуулалтыг хянах нь амаргүй байдаг. Учир нь нийт төсвийн тодорхой хэсгийг хотын захиргааны түвшинд хэрэгжүүлдэг. Үндэсний засгийн газар орон нутгийн захиргаанаас төсвийн хөрөнгө оруулалттай холбоотой төсвийн нарийвчилсан бүх мэдээллийг авдаггүй.

Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ

Нийт зарцуулалтыг хянахад хүндрэлтэй байгаа хэдий ч төсвийн гүйцэтгэлийг ил тод болгох, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог хөгжүүлэхэд чиглэсэн чухал алхмууд хийгдсэн.

Төсвийн төлөвлөлтөд ядуурлыг бууруулах зорилтыг тусгах нь²⁷⁷

- ✓ Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг харгалзаж үзэх
- ✓ Төсөвт ядууст чиглэсэн бодлогыг тусгах
- ✓ Төсвийн үйл явцад УИХ-ын оролцоо, нөлөөг бэхжүүлэх
- ✓ Парламент дараах асуултуудад өөрөө хариулт өгөх нь чухал. Эдгээр нь:
 - Хуваарилах нөөцийн хэмжээ хэд байх вэ?
 - Ямар зорилтот бүлгийг хамруулах вэ?
 - Зорилтот бүс нутаг хаана байх вэ?
 - Нөөцийг хэрхэн зарцуулах вэ?
 - Хэрхэн хянаж, үнэлэх вэ? зэрэг болно.
- ✓ Ядуу хүмүүсийг анхаарч үзсэн болохыг Парламентаас хэрхэн баталгаажуулах талаар;
- ✓ Ядуурлыг бууруулахыг дэмжсэн төсөвт нөөцийг хуваарилах;
- ✓ УИХ-аас ядуурлыг бууруулах бодлогод хяналт тавих;
- ✓ Төсвийн хууль тогтоох үйл явцад ядуу иргэд, иргэний нийгмийн байгууллагыг оролцуулах;

²⁷⁷https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/parliaments_poverty_reduction_and_the_budget_process_in_africa_en.pdf

Хүснэгт 7. Шалгах хуудас

№	
1	Үр дүнд суурилсан төсөвлөлт болж чадсан уу? ²⁷⁸
2	<p>Вьетнамын туршлага</p> <p>Хуримтлуулсан мэдээллийн санг ашиглан ядууралд үзүүлэх нөлөөллийн олон хүчин зүйлийн регрессийн шинжилгээ хийх:²⁷⁹</p> <p>Нөлөөлөгч үзүүлэлтүүдэд²⁸⁰</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Бүтээмж ▪ Ажил эрхлэлт ▪ Суурин хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь ▪ Төсвийн орлого ▪ Төсвийн зардал ▪ Төсвийн орлого, зардлын хоцрогдолтой утга ▪ Урсгал зардал ▪ Хөрөнгийн зардал ▪ Эрдэс бүтээгдэхүүний гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний орлого ▪ Эрдсийн бус бүтээгдэхүүний орлого...
3	<p>Индонезийн туршлага</p> <p>Эдийн засгийн өсөлтийн хувь²⁸¹</p> <p>Төсвийн зардлын зүйл ангиудын нийт зардалд эзлэх хувь хэмжээний динамик</p> <p>Ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн төсвийн зардлын төсвийн зардалд эзлэх хувь, динамик</p>
4	<p>Молдав улсын туршлага</p> <p>Дахин хуваарилалтын бодлого²⁸²</p> <p>Боловсролын түвшин</p> <p>Халамжаас хамааралтай хүмүүсийн тоо</p>
5	<p>Африкийн туршлага</p> <p>Засаглалын чанарт гарсан ахиц²⁸³</p> <p>Залуучуудыг сургах, хөдөлмөр эрхлүүлэх боломж хэр байна вэ?</p> <p>Ядуу иргэдийн халдварт өвчинд нэрвэгдэх эрсдэл хэр зэрэг байна вэ?</p> <p>-Өмнө нь УИХ ядуу иргэдийн асуудлын талаар судлан үзэж, хэлэлцүүлэг хийсэн үү?</p> <p>-Ядуу иргэдийн хүсэл эрмэлзэл үндэсний хэмжээнд тусгалаа олсон уу?</p> <p>Стратеги, бодлогын бичиг баримтууд, ялангуяа улсын төсөв болон ядуурлыг бууруулах стратеги зэрэг бичиг баримтууд хэр чанартай боловсрогдсон, хоорондоо ямар түвшинд уялдсан бэ?</p> <p>-Ядуу иргэдийн талаар хэрэгжүүлж байгаа бодлого үнэхээр үр дүнтэй байна уу?</p> <p>Ганийн туршлага²⁸⁴</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Ядууралтай тэмцэх ажилд зориулсан төсөв b) Ядууралтай тэмцэх ажлыг хариуцсан Парламентын хорооны оролцогч талуудтай харилцах харилцаа, хамтын ажиллагааны түвшин c) Ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн төсвийг зохиоход зөвлөлдөх механизмыг ямар түвшинд хэрэглэсэн байх d) Ядуурлын оношлогоо, шинжилгээг хэр зэрэг хийсэн

²⁷⁸ Budgeting for Poverty Reduction, <https://www.sida.se/en/publications/budgeting-for-poverty-reduction---evaluation-of-poverty-reduction-strategies-in-latin-america---2005>

²⁷⁹ Government spending and poverty reduction in Vietnam, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24114>

²⁸⁰ <http://jedsnet.com>

²⁸¹ <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/5831>, Implementing Pro Poor Budgeting in Poverty Reduction: A Case of Local Government in Bone District, South Sulawesi Province, Indonesia

²⁸² <https://planipolis.iiep.unesco.org/en/2006/republic-moldova-poverty-reduction-strategy-annual-evaluation-report-2005-annual-evaluation>

²⁸³ https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/parliaments_poverty_reduction_and_the_budget_process_in_africa_en.pdf

²⁸⁴ <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/5831>

	<p>е) Ядууралтай холбоотой зардлыг хуваарилахдаа бүс нутгийн онцлог, хүн амын бүлгийг хэр харгалзсан</p> <p>ф) Ядууралтай тэмцэх хөтөлбөрийн чанарт хийсэн үнэлгээ</p>
6	<p>Ядуурлыг²⁸⁵ бууруулах чиглэлээрх хөтөлбөрүүдийг олон нийтэд сурталчилсан байдал</p> <p>Ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн тусдаа хөтөлбөрүүд гарсан эсэх</p> <p>Ядуурлыг бууруулах хөтөлбөрийн давуу тал</p> <p>Төсвийн зардал ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн эсэх</p> <p>Төсвийн зардлыг хуваарилахдаа салбарын ажиллагсдын онцлогийг харгалзсан эсэх</p> <p>Оролцогч талуудыг хамруулж уулзалт, арга хэмжээ зохион байгуулахаар тусгасан эсэх</p>
7	<p>Ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн төсвийн хэмжээ²⁸⁶</p> <p>Боловсрол, эрүүл мэнд, эдийн засгийн тэргүүлэх салбарыг хөгжүүлэхэд хуваарилсан төсвийн зардал, төсвийн нийт зардалд эзлэх хувь</p>
8	<p>Авилгатай тэмцэх арга хэмжээний төсөв, динамик хэмжээ²⁸⁷</p> <p>Хүн амын хүнсний хэрэгцээг хангаж байгаа байдал</p> <p>Ажлын байрны шингээлт ихтэй салбаруудыг хэр зэрэг дэмжиж байгаа</p> <p>Дэд бүтцийн болон бүтээмж өндөртэй салбарт дэмжлэг үзүүлж байгаа эсэх</p>

Эх сурвалж: Судлаачийн боловсруулснаар

ГУРАВ.УЛСЫН ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСӨЛ ЖЕНДЭРИЙН МЭДРЭМЖТЭЙ ЭСЭХ ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ ШАЛГАХ ХУУДСЫН ТАЛААРХ СУДАЛГАА

1.Онол, практикийн асуудлууд болон өнөөгийн нөхцөл байдал, чиг хандлага

1.1.Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийн өнөөгийн нөхцөл байдал

Төсвийн тухай хуулийн²⁸⁸ 4 дүгээр зүйлийн 4.1.5-д “төсөв” гэж төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах санхүүгийн эх үүсвэрийг бий болгох зорилгоор төрийн мэдэлд хуримтлуулан хуваарилж, зарцуулах хөрөнгө, орлого, зарлага, өр, төлбөр, санхүүгийн амлалт болон үүрэг, тэдгээртэй холбогдсон санхүүгийн үйл ажиллагаа, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, түүнд шаардагдах орц, хүрэх үр дүнгийн нийлбэр цогцыг; 4.1.6-д Улсын төсөв гэж Улсын Их Хурлаас баталсан, Засгийн газар болон улсын төсөвт харьяалагдах төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн бүрдүүлж, хуваарилан зарцуулах төсвийг; хэлнэ гэж тус тус заасан байна.

Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлт (ЖМТ) нь жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах асуудлыг төрийн бодлого боловсруулах, ялангуяа төсөвлөлт, стратеги төлөвлөлтийн салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болгон авч үзэх хандлага бөгөөд төсвийн мөчлөг, бүх үе шатанд буюу бодлого төлөвлөлтөөс эхлэн төсвийн зарцуулалт, хяналт шинжилгээний бүхий л үе шатанд хэрэгжих ёстой цогц арга хэмжээ юм.

ЖМТ нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүст зориулан тус тусад нь төсөв батлах, эсвэл тэдэнд зориулан төсвийг адил тэгш тоогоор хуваарилах тухай асуудал биш, харин тэдний онцлог, хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн төсөв боловсруулахыг хэлнэ. Эрэгтэй эмэгтэй хүмүүс нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, байр суурь, нийгэм-эдийн засгийн байдал, хэрэгцээ өөр өөр байдаг тул төрийн бодлого болон улсын төсөв тэдэнд харилцан адилгүй байдлаар хүрч, нөлөөлж байдаг.

Жендэрийн мэдрэмжтэй төсвийн төлөвлөлтийн тогтолцоог бүрдүүлэхийн тулд дараах хоёр арга хэлбэрүүдийг хослуулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Үүнд:

²⁸⁵ https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/parliaments_poverty_reduction_and_the_budget_process_in_africa_en.pdf

²⁸⁶ <https://www.files.ethz.ch/isn/96629/wp208.pdf>

²⁸⁷ <https://www.files.ethz.ch/isn/96623/wp206.pdf>

²⁸⁸ Төсвийн тухай хууль

1. Үндэсний, салбар, орон нутаг, байгууллагын хэмжээний бүхий л бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөөг жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах үзэл баримтлалд нийцүүлэн боловсруулах, ХШҮ хийх, шинэчлэн боловсруулах;
2. Жендэрийн тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн тусгай хөтөлбөр, арга хэмжээнд төсөв хуваарилах.

Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийг улсын, орон нутгийн, байгууллагын төсвийн мөчлөг, үе шатанд хэрэгжүүлэхэд дараах үе шатыг анхаарч үзнэ. Үүнд:

Бодлого, төлөвлөлт-төсөвлөлт:

Тодорхой бодлого, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангахтай холбоотой асуудал хөндөгдөж буй эсэхэд шинжилгээ хийж, бодлого хэрэгжүүлэх суурь түвшин, шалгуур үзүүлэлт, зорилтот түвшнийг хүйсээр ангилсан мэдээлэл, судалгаанд тулгуурлаж шаардагдах төсвийг бодит тооцоонд үндэслэн тогтоох, батлах.

Бодлогын хэрэгжилт, төсвийн зарцуулалт:

Төсвийг зарцуулахдаа эрэгтэй эмэгтэй хүмүүсийн ялгаатай хэрэгцээг тооцох, ялгаварлан гадуурхахгүй байх, хүний нөөцийн бүрдүүлэлтэд эрэгтэй эмэгтэй хүмүүсийн тэгш оролцоог хангах.

Хяналт шинжилгээ, үнэлгээ:

Бодлогын хэрэгжилтийг үнэлэхэд жендэрийн мэдрэмжтэй арга зүйд тулгуурлан, хүйсээр ангилсан тоо баримт, чанарын үзүүлэлтээр тодорхойлно. Төсвийн зарцуулалтын үр ашгийг үнэлж дүгнэснээр дараагийн арга хэмжээнд зориулсан зөвлөмж бичих.

Төсөвлөлтөд дүн шинжилгээ хийх эрх зүйн үндэслэлийг авч үзвэл Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 9.2-т *“Төрийн захиргааны төв, нутгийн захиргааны болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага, өмчийн бүх хэлбэрийн аж ахуйн нэгж, байгууллагын удирдлага нь газар, бусад үл хөдлөх ба хөдлөх эд хөрөнгө, төсвийн хөрөнгө, санхүүгийн актив, санхүүгийн зээл болон эдийн засгийн бусад нөөц баялгийг эрэгтэй, эмэгтэй хүнд адил нөхцөлөөр тэгш, хүртээмжтэй хуваарилах үүрэг хүлээнэ.”* гэж; мөн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.1.1-т төрийн захиргааны төв болон нутгийн захиргааны байгууллага нь *тухайн салбар, орон нутгийн хөгжлийн бодлого, ерөнхий төлөвлөгөө, хөтөлбөр, төсөлд жендэрийн мэдрэмжтэй болгох арга зүйг нэвтрүүлэх, тэдгээрийн төсөлд жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангасан эсэх талаар дүн шинжилгээ хийлгэж, тайланг хэлэлцэж, дүгнэлт гаргах*; чиг үүрэгтэй гэж тус тус заасан байна.

Жендэрийн төсөвлөлтөд дүн шинжилгээ хийхдээ төсвийн үйл явц, хуваарилалт, зарцуулалт нь нийгэм дэх эмэгтэй эрэгтэй хүмүүсийн, охид хөвгүүдийн ялгаатай хэрэгцээг хангахад чиглэж, жендэрийн тэгш байдлыг дээшлүүлэхэд чиглэсэн эсэхэд анхаардаг (Жендэрийн үндэсний хороо, 2018). Төсөвлөлтөд жендэрийн мэдрэмжтэй дүн шинжилгээ хийх талаар олон янзын хандлага, арга хэлбэрүүдийг улс орнууд, хөгжлийн байгууллагууд туршин хэрэгжүүлж байгаатай уялдуулан дараах алхмуудыг хэрэгжүүлэх боломжтой байна. Үүнд:

- **Жендэрийн хэрэгцээ тодорхойлох шинжилгээ:** Төсвийг төлөвлөж эхлэхээс өмнө бүх оролцогч талууд, иргэний нийгмийн байгууллагуудын оролцоотойгоор төрийн бодлого, хөтөлбөр нь жендэрийн тэгш байдлыг хангах бодлогод нийцсэн эсэх, бодлого хэрэгжүүлэхэд төсөв талаас юунд хамгийн түрүүнд анхаарах шаардлагатайг тодорхойлно.

- **Урьдчилсан үнэлгээ:** Улсын, орон нутгийн болон байгууллагын үйл ажиллагаа бүрийн төсвийн шалгуур үзүүлэлт, хэмжигдэхүүнийг тодорхойлоход жендэрийн тэгш байдлыг хангах талаар тусгагдсан эсэхэд үнэлгээ хийнэ.
- **Үр нөлөөний үнэлгээ:** Жилийн төсвийн хөрөнгөөр хэрэгжсэн бодлогын арга хэмжээ нь жендэрийн тэгш байдал хангахад чиглэсэн эсвэл энэ талаар тусгагдсан эсэхийг үнэлэхдээ тодорхой нэгж бүхий төсвийн шалгуур үзүүлэлтүүдээр үр нөлөөний үнэлгээ хийнэ. *Энэ арга хэлбэрийг төсвийн жендэрийн аудитын нэг хэлбэр болгон төсөв батлах эрх бүхий төв байгууллага бус өөр эрх бүхий байгууллагаар хийлгэх нь илүү үр дүнтэй гэжээ (OECD, Ronnie Downes, Lisa von Trapp and Scherie Nicol, 2017).*
- **Оролцоонд суурилсан хандлага:** Төсөвт илүү нарийн шинжилгээ хийх, мэдээллийн эх сурвалжийг олон янзын хүмүүсийн үзэл бодлоор баяжуулан, мэдээллийн цогц сантай болох замаар ЖМТ-ийн санаачилгын үр нөлөөг бэхжүүлнэ (МЕРИТ, 2020). Улс, орон нутгийн төсөв төлөвлөх, захиран зарцуулах үйл ажиллагаанд иргэдийн оролцоог хангаснаар иргэд өөрт тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлүүлэхэд санал оруулж, шийдвэрлүүлэх боломж олгодог.

1.2. Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийн чиг хандлага

Монгол Улсын Засгийн газраас төсвийн бодлогоор дамжуулан жендэрийн тэгш байдлыг дэмжих арга замыг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Жендэрийн дүн шинжилгээнд үндэслэн ЖМТ-ийг хэрэгжүүлснээр төсвийн хуваарилалт сайжрах ач холбогдолтой бөгөөд үр дүнд нь жендэрийн тэгш байдлыг хангахтай холбоотой зорилгыг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай санхүүжилтийн асуудал шийдвэрлэгдсэн байна. Уг хэрэгцээ шаардлагад тулгуурлан төсвийн хуваарилалтыг жендэрийн дүн шинжилгээнд үндэслэн сайжруулах үйл явцыг дараах үе шатуудад хувааж үзнэ. Үүнд:

1-р шат: Төсвийг жендэрийн тэгш байдлын үзэл баримтлал, хандлагаар шинжлэн үзэх;

2-р шат: Жендэрийн шинжилгээнд үндэслэн төсвийн хуваарилалтыг өөрчлөн сайжруулах;

3-р шат: Цаашид жендэрийг төсвийн үйл явцад хийх дүн шинжилгээний нэг хэсэг болгох.

Жендэрийн төсөвлөлтийн хүрээнд эхний үе шатны дагуу улс, орон нутаг, салбар, байгууллагад амьдарч, ажиллаж, үйлчилгээ хүртэж байгаа эмэгтэй эрэгтэй хүмүүсийн жендэрийн тэгш байдлыг хангахын тулд тэдний ямар асуудал, ялгаатай хэрэгцээг шийдэх хэрэгтэйг байгааг илрүүлж, байгууллага, орон нутаг, салбарын, үндэсний бодлого нь тэдгээр асуудлыг анхаарч тусгасан эсэх, өөрөөр хэлбэл жендэрийн мэдрэмжтэй эсэхийг шалгана. Үүний дараа хуваарилагдсан төсөв нь уг жендэрийн мэдрэмжтэй бодлогын хэрэгжилтийг дэмжиж байгаа эсэхийг шинжлэн үздэг. Төсөв хөтөлбөрөөр бус, зардлаар хуваарилагдсан байвал төсөвт шууд шинжилгээ хийхэд хүндрэлтэй. Энэ тохиолдолд жендэрийн дүн шинжилгээнд суурилсан, жендэрийн мэдрэмжтэй бодлого байгаа эсэх, төсөв нь уг бодлоготой уялдаатай, хэрэгжилтийг нь бүрэн дэмжиж байгаа эсэхийг шинжилж болно. Жендэрийн нөхцөл байдлын шинжилгээ хийгдэж, жендэрийн мэдрэмжтэй бодлого төлөвлөлттэй болсон тохиолдолд жендэрийн мэдрэмжтэй төсөв нь дараах хэлбэрүүдээр хэрэгжих боломжтой. Үүнд:

1. Үндэсний, салбар, орон нутгийн жендэрийн бодлого төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай жендэрийн тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн, эсхүл нийгэмд чиглэсэн жендэрийн мэдрэмжтэй бодлого төлөвлөлтийг дэмжсэн төсөв.

2.Салбар, байгууллагын жендэрийн мэдрэмжтэй ажиллах чадавхийг дээшлүүлэхэд зориулагдсан тусгайлсан төсөв.

3.Ялгаатай хэрэгцээтэй, тусгай анхаарал шаардаж буй бүлгийн ялгаатай хэрэгцээг хангахад чиглэсэн үйл ажиллагааны төсөв.

Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуулийн 16 дугаар зүйлд ЖМТ-ийн төлөвлөлтийн тогтолцоог нэвтрүүлэх нь Засгийн газрын бүрэн эрх байхыг заасанчлан жендэрийн тэгш байдлыг хангах чиглэлд Засгийн газрын хариуцлагыг дээшлүүлэх мониторингийн механизм бий болгох нь ЖМТ-ийн үйл явцын салшгүй хэсэг байна. Засгийн газрын төдийгүй төрийн бус байгууллага, эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллагуудын, иргэдийн оролцоог хангах нь жендэрийн мэдрэмжтэй төсвийн үндсэн зарчим байх ёстой. Ялангуяа төсөвт оруулах аливаа өөрчлөлт жендэрийн хувьд ямар үр нөлөө үзүүлэх вэ гэдгийг төсвийн үйл явцад оролцогчид бодолцохоос гадна иргэний нийгмийн байгууллага, иргэд мониторинг хийх нь үр дүнтэй.

ЖМТ нь төсвийн үйл явцыг илүү нээлттэй болгон эмэгтэй эрэгтэй хүмүүсийн, нийгмийн бүлгүүдийн оролцоог сайжруулах, төсвийн мэдээллийг илүү хүртээмжтэй, ойлгомжтой болгох, төсвийн талаарх эрх зүйн орчныг сайжруулах гэх мэт олон сайн нөлөөтэй. Энэ хүрээнд

- төсөвт жендэрийн дүн шинжилгээ хийж эмэгтэй эрэгтэй хүмүүст төсөв хэрхэн ялгаатай нөлөөлж байгааг тодорхойлох;
- төсвийн бодлого, нөөцийн хуваарилалтыг жендэрийн тэгш байдалд чиглүүлэн сайжруулах;
- төсвийн нийт үйл явцыг жендэрийн мэдрэмжтэй болгох цогц үйл ажиллагааг авч хэрэгжүүлэх тогтолцоог нутагшуулах нь зүйтэй байна.

Ийнхүү жендэрийн дүн шинжилгээ (жишээ нь жендэрийн нөхцөл байдлын үнэлгээ) хийгдэж, түүнд суурилсан жендэрийн мэдрэмжтэй бодлого боловсруулагдан, жендэрийн мэдрэмжтэй төсөв хэрэгжсэнээр шат шатны төсөв илүү оновчтой, үр өгөөжтэй болох эргэх холбоо хангагдана.

2.Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлт, түүний хэрэгжилт

2.1.Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийг шалгах хуудас, шалгуур үзүүлэлт

Улсын төсөвт жендэрийн дүн шинжилгээ хийх нь дэлхий нийтэд төсөвт шинжилгээ хийх шинэлэг аргуудын нэг болж байгаа бөгөөд эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүст төсвийн зарцуулалт хэрхэн нөлөөлж байгааг тодруулах замаар хөрөнгийн тэгш хуваарилалтыг хангахад туслах үр дүнтэй арга хэрэгсэл болж байгаагаараа ихээхэн ач холбогдолтой байна.

Жендэрийн төсөвлөлт нь жендэрийн тэгш байдлын үзэл баримтлалыг бодлого, төлөвлөлт, үйл ажиллагаанд тусгах стратегийн чухал, салшгүй хэсэг бөгөөд жендэрийн агуулга, үзэл санааг бодлого, хөтөлбөрийн төсвийн шийдвэртэй уялдуулах, эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд хангалттай төсөв хуваарилах байдлаар хэрэгжинэ. Товчоор ЖМТ гэж төсвийн бүхий л үйл явцад жендэрийн тэгш байдлын үзэл баримтлалыг тусгах агуулгыг ойлгоно. Илрэх хэлбэр нь:

- үндэсний, салбарын, орон нутгийн болон байгууллагын төсөвт жендэрийн үнэлгээ хийх,
- төсвийн үйл явцад жендэрийн үзэл баримтлалыг тусгах,
- төсвийг жендэрийн тэгш байдлыг хангах зорилгод нийцүүлэн сайжруулах гэсэн үйл явцын цогц байна.

Төсөв гэх ойлголт нь төлөвлөсөн зардал, орлогыг жагсаасан Засгийн газрын бодлогын тэргүүлэх чиглэлүүдийг багтаасан санхүүгийн төлөвлөгөө бөгөөд ЖМТ гэдэг нь төсвийн

бүхий л үйл явцад жендэрийн тэгш байдлын үзэл баримтлалыг тусгах үйл явц болно. Нөгөөтэйгүүр ЖМТ гэдгээр санхүүгийн нөөцийг илүү оновчтой, үр өгөөжтэй хуваарилах, зарцуулах, нийгэм, орон нутаг, хамт олны дотор байгаа жендэрийн аливаа асуудлыг шийдэх боломжийг бодитой болгодог жендэрийн тэгш байдлыг сайжруулахад хувь нэмэр оруулахуйц Засгийн газрын төлөвлөлтийг тодорхойлно. Зөвхөн төсвийн агуулга төдийгүй төсөв боловсруулах, батлах, түүнийг хэрэгжүүлэх, хянах үйл явц, бүтцийн тухай асуудлыг бүхэлд нь хамарна.

2.2.Төсвийг жендэрийн мэдрэмжтэй эсэхийг шалгах хуудас

Судалгааны эх сурвалж, онол, практикийн мэдээллүүдэд үндэслэн шалгах хуудсыг дараах агуулгын хүрээнд боловсруулах хувилбарыг дэвшүүлж байна.

Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтөд тавигдах ерөнхий шалгуур, шаардлагыг дараах агуулгын хүрээнд хамааруулж үзэх боломжтой. Үүнд:

- Төсвийн мөчлөгийн бүх үе шатанд буюу бодлого төлөвлөлтөөс эхлэн төсвийн зарцуулалт, хяналт шинжилгээний бүхий л үе шатанд ЖМТ-ийг хэрэгжүүлэх боломжтой байдлаар тусгах
- Бодлого төлөвлөлтөд бодлогын жендэрийн дүн шинжилгээ хийх
- Хүйсээр ангилсан, жендэрийн мэдрэмжтэй тоо мэдээлэл ба чанарын судалгаа гаргах
- Төсөвт жендэрийн дүн шинжилгээ хийхдээ орлого, зарлагын үзүүлэлтүүдийн аль алийг харгалзаж үзэх
- Холбогдох салбарт эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд, охид, хөвгүүдийн нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ хийх
- Салбар бүрээр зарцуулах хөрөнгийг эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс тэгш хүртэхээр хуваарилах
- Жилийн төсвийн төслийг эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн онцлог, хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэн боловсруулсан эсэх
- Улсын төсвийн төсөл жендэрийн тэгш байдалд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийх
- Нөөцийн хуваарилалтыг жендэрийн тэгш байдалд чиглүүлэх түүний хуваарилалт, зарцуулалт нь нийгэм дэх эмэгтэй эрэгтэй хүмүүсийн, охид хөвгүүдийн ялгаатай хэрэгцээг хангахад чиглэж, жендэрийн тэгш байдалд эерэгээр нөлөөлж байгаа эсэх зэрэг шаардлагуудыг хангахуйцаар бодлого төлөвлөлтийг хийж, хэрэгжилтийг хангуулах хэрэгтэй байна.

Хүснэгт 8. Шалгах хуудас

Д/д	Шалгах асуулт	Шалгуур үзүүлэлт	Тийм	Үгүй
1.	Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах асуудлыг төсвийн төсөл боловсруулахад анхаарч үзсэн эсэх	-Үндэсний, салбар, орон нутаг, байгууллагын хэмжээний бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөө		
2.	Макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг /загварыг/ жендэрийн мэдрэмжтэй байхаар тооцоолсон эсэх	-Хөдөлмөр эрхлэлт, -цалин хөлс, -хэрэглээний ялгаатай байдал, -хуримтлалын түвшин		
3.	Төсвийн төслийг боловсруулахдаа төсвийн саналд жендэрийн шинжилгээ хийсэн эсэх	-Салбар дахь эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд, охид, хөвгүүдийн нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ		

4.	Жендэрийн тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн тусгай хөтөлбөр, арга хэмжээнд төсөв хуваарилсан эсэх	-Салбар бүрээр зарцуулах хөрөнгийг эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс тэгш хүртэхээр хуваарилсан байх		
5.	Төсвийн зардлын хуваарилалтад жендэрийн шинжилгээ хийсэн эсэх	Төсвийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авч буй үйл явц, ажил, үйлчилгээний жендэрийн нөлөөллийн судалгаа		
6.	Төсвийн орлого бүрдүүлэлтэд жендэрийн шинжилгээ хийсэн эсэх	Шууд бус татварын төрлүүд буюу НӨАТ, бензин, тамхи зэрэгт ногдуулдаг онцгой албан татвар эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүст хэрхэн нөлөөлж буй талаар шинжилгээ		

Эх сурвалж: Судлаачийн боловсруулснаар

2.3 Украин улсын туршлага

Украин²⁸⁹

Украин улсын жендэрийн тэгш байдлын зарчмуудыг тодорхойлсон хууль эрх зүйн бат суурьтай. Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэгш эрх, боломжийг хангахад чиглэсэн зохицуулалтын гол актуудын нэг бол эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн тэгш эрхийг баталгаажуулсан Украины Үндсэн хууль (1996 онд батлагдсан) юм.

24-р зүйлд Украины бүх иргэдийн эрх, эрх чөлөөний тэгш байдлыг баталгаажуулсан. Түүнд зааснаар эмэгтэйчүүдийг олон нийт, улс төр, соёлын үйл ажиллагаанд эрэгтэйчүүдтэй адил тэгш боломжоор хангах, боловсрол эзэмших, мэргэшүүлэх, хөдөлмөрлөх, түүнийхээ цалин хөлсийг олгох замаар эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн эрхийн тэгш байдлыг хангана гэж заасан байдаг. Тэгш байдлыг хангахдаа дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ гэж мөн тунхагласан байна. Эдгээр нь:

- Эрх эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөр, эрүүл мэндийг хамгаалах тусгай арга хэмжээ авах;
- Тэтгэврийн хөнгөлөлтийг бий болгох;
- Эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөр, эхийн асран хамгаалах үүргийг хослуулах нөхцөлийг бүрдүүлэх;
- Эх, хүүхдийн эрх зүйн хамгаалалт, материаллаг болон хүмүүнлэгийн дэмжлэг, түүний дотор жирэмсэн эмэгтэйчүүд, эхчүүдэд цалинтай чөлөө олгох, бусад давуу эрх олгох; зэрэг болно.

Үндсэн хуулийн эдгээр заалтуудыг боловсруулахдаа 2005 оны 9-р сарын 8-нд Украины "Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэгш эрх, боломжийг хангах тухай хууль" батлагдсан нь эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн зохицуулалтын гол акт болсон юм. Нийгмийн бүхий л салбарт, хүйсээр ялгаварлан гадуурхах үзлийг арилгах төрийн жендэрийн бодлогын үндсэн чиглэлийг тодорхойлсон "Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэгш эрх, боломжийг хангах тухай" Украины хуулийг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд дараах баримт бичгүүдийг боловсруулж баталжээ.

- 2006 онд "Украины нийгэмд жендэрийн тэгш байдлыг хангах 2010 он хүртэлх төрийн хөтөлбөр".
- Төсвийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлд заасан төсвийн зарчмууд

²⁸⁹ <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2016/05/gender-responsive-budgeting--analysis-of-budget-programmes-from-gender-perspective>

Энэхүү зарчимд:

- Төсвийн тогтолцооны шударга, шударга байдлын зарчим: Украины төсвийн тогтолцоо нь нийтийн баялгийг иргэд, нутаг дэвсгэрийн хамтын нийгэмлэгийн хооронд шударга хуваарилах зарчимд суурилдаг;
- Ил тод, олон нийтэд ил тод байх зарчим: Улсын төсөв, орон нутгийн төсвийг боловсруулах, хэлэлцэх, батлах, хэрэгжүүлэх, улсын болон орон нутгийн төсвийн гүйцэтгэлд хяналт тавих үйл явцыг олон нийтэд мэдээлдэг;
- Тиймээс одоогийн хууль тогтоомж нь Украины төсөв боловсруулах үйл явцад жендэрийн хэтийн төлөвийг нэгтгэх хууль эрх зүйн зохицуулалтын найдвартай үндэслэл болж байгаа юм.

Тус улсын хувьд жендэрийн шинжилгээг дараах алхамуудаар гүйцэтгэж байна.

- Салбар дахь жендэрийн асуудлыг тодорхойлох, нөхцөл байдлын шинжилгээ хийх;
- Шинжилгээ хийх программын мэдээллийг цуглуулах;
- Хөтөлбөр/үйл ажиллагаа/, арга хэмжээний жендэрийн шинжилгээ хийх;
- Холбогдох төсвийн хуваарилалтад жендэрийн шинжилгээ хийх;
- Нэмэлт элемент: Төлөвлөсөн төсвийн үйл ажиллагааны жендэрийн нөлөөллийн үнэлгээг хийх;
- Жендэрийн тэгш байдлыг сайжруулах зөвлөмж боловсруулах;
- Жендэрийн төсвийн шинжилгээний үр дүнг баримтжуулах;

2.4 Австри улсын туршлага

Австри²⁹⁰ улсад 2008 оны 1-р сараас эхлэн шинэ үндсэн хуулийн хуулиар засгийн газрын бүх түвшинд төсөвт жендэрийн тэгш байдлын зарчмыг баримтлах шаардлагатай болсон. Эдийн засагчид жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийн хэд хэдэн арга хэрэгслийг боловсруулсан бөгөөд энэ нь төсвийн орц, гарц, үр дүн, үр нөлөөг агуулсан онцлогтой байна. Хандивлагч болон түнш орнуудын хувьд заавал дагаж мөрдөх тохиролцсон конвенц, тунхаглал, зарчмууд нь жендэрийн тэгш байдлын үзэл санааг төсөвт тусгах нь чухал байдаг.

Холбооны Үндсэн хуулийн 7-р зүйлд Холбооны засгийн газар, муж, орон нутгийн эрх баригчдад эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдэд тэгш хандах үүрэг хүлээсэн заалтыг тусгасан байна.

Холбооны Үндсэн хуульд оруулсан хамгийн сүүлийн нэмэлт өөрчлөлт (13-р зүйлийн 3-р зүйл) нь төсвийн удирдлагын хүрээнд жендэрийн тэгш байдлыг хангах зорилтыг хангаж ажиллахыг байгууллагуудад үүрэг болгосон.

А. Төсвийн орлогод жендэрийн тэгш байдал туссан эсэхэд дүн шинжилгээ хийх хэрэгслүүд

- Шууд (орлого, аж ахуйн нэгжийн татвар) болон шууд бус татвар (нэмэгдсэн өртгийн албан татвар) зэрэг засгийн газраас төвлөрүүлдэг орлогууд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдэд хэрхэн ялгаатайгаар нөлөөлөх вэ?

²⁹⁰https://www.entwicklung.at/fileadmin/user_upload/Dokumente/Publikationen/Downloads_Themen_DivBerichte/Gender/CHECKLIST_12032009_barriere.pdf

- Хэрэглэгчээс авах хураамж эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдэд хэрхэн өөр өөр нөлөөлдөг вэ?
- Ирээдүйд өрийн дарамтыг эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд хэрхэн үүрэх вэ?
- B. Төсвийн зарлагад дүн шинжилгээ хийх хэрэгсэл
 - Боловсрол, эрүүл мэнд, хөдөө аж ахуйн үйлчилгээ зэрэг төрийн үйлчилгээний зардлаас эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд хэрхэн ашиг тус хүртэх вэ?
 - Бодлого болон бодлоготой холбоотой нөөцийн хуваарилалт нь ямар арга замаар жендэрийн тэгш бус байдлыг бууруулахад нөлөөлөх вэ?
 - Бодлого, хөтөлбөрүүд нь эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн өөр өөр хэрэгцээ, тэргүүлэх чиглэлийг хэрхэн тусгадаг вэ?
 - CEDAW ²⁹¹ -д заасан болон тухайн улсын тусгайлсан зөвлөмжид дурдсан эмэгтэйчүүдийн эрхийг харгалзан үзсэн үү?
 - Дэд бүтэц, төрийн үйлчилгээнд оруулах төсвийн хөрөнгө оруулалт нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн өөр өөр хэрэгцээ, тэргүүлэх чиглэлийг хэрхэн хангах вэ?
 - Зардал нь эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн цаг ашиглалтад хэрхэн өөр өөр нөлөөлдөг вэ?
 - Засгийн газар жил бүрийн төсвийн тайланд жендэрийн тэгш бус байдлыг бууруулах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар мэдээлэл өгдөг үү?

Хандивлагч орнуудын төсвийн хэлэлцээрийн үйл явцтай холбоотой жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлт батлагдсан эсэхийг шалгах асуултуудыг доорх хэсэгт харуулав.

- ✓ Жендэрийн оролцогчид (төр/ТББ/Донорууд) бодлого боловсруулахад оролцож байгаа эсэх, цаг хугацаанд нь оролцуулж чадаж байна уу?
- ✓ жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийн хэрэгслүүдийг ашигласан уу (үр ашиг хүртэгсдийн хүсэл, эрмэлзлийн үнэлгээ, бодлогын үнэлгээ, цаг ашиглалтын дүн шинжилгээ)?
- ✓ Дунд хугацааны төсвийн зардлыг төслийг боловсруулахад жендэрийн харилцаанд оролцогчид (төр/ТББ/Донор) хамрагддаг уу?
- ✓ Дунд хугацааны төсвийн зардлыг төслийг боловсруулахад жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийн хэрэгслүүдийг ашигласан уу?
- ✓ Хяналт шинжилгээнд жендэрийн харилцаанд оролцогчид (төр/ТББ/Донор) оролцож байна уу?
- ✓ Мэдээлэл, хяналт, үнэлгээний системийг жендэрийн оролцогчид, ялангуяа эмэгтэйчүүдийн байгууллагууд ашигладаг уу?
- ✓ Төсвийн бодлого, зарлагад өөрчлөлт оруулах тогтолцоо бий юу?
- ✓ Жендэрийн тэгш байдал болон ядуурлыг бууруулах зорилтын хоорондын хамаарлыг тооцож үзсэн үү?
- ✓ Бодлогод хүйсээр нь ангилсан өгөгдлийг ашигладаг уу?
- ✓ Бодлогын төлөвлөлтөд жендэрийн саад тотгор, ялгаварлан гадуурхалтын хэлбэрийг арилгах арга хэмжээг харгалзан үздэг үү?
- ✓ Жендэрийн тэгш байдал болон эмэгтэйчүүдийн эрхийг хамгаалах арга хэмжээ бодлогод тусгасан уу?
- ✓ Дунд хугацааны төсвийн зардлыг төсөөлөл, төсөлд жендэрийн орц, гарц, үр дүн, нөлөөллийг тусгадаг уу?
- ✓ Жендэрийн тэгш байдалд салбарын бодлогуудын үр нөлөөг тооцож үздэг үү?

²⁹¹ The Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) is the body of independent experts that monitors implementation of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- https://www.entwicklung.at/fileadmin/user_upload/Dokumente/Publikationen/Downloads_Themen_DivBerichte/Gender/CHECKLIST_12032009_barriere.pdf
- https://www.unescap.org/sites/default/files/SDD_Gender-Responsive_Budgeting.pdf
- <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2016/05/gender-responsive-budgeting--analysis-of-budget-programmes-from-gender-perspective>
- <https://www.files.ethz.ch/isn/96629/wp208.pdf>
- <https://www.files.ethz.ch/isn/96623/wp206.pdf>
- Төсвийн тухай хууль
- <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/5831>, Implementing Pro Poor Budgeting in Poverty Reduction: A Case of Local Government in Bone District, South
- <https://planipolis.iiep.unesco.org/en/2006/republic-moldova-poverty-reduction-strategy-annual-evaluation-report-2005-annual-evaluation>
- https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/parliaments_poverty_reduction_and_the_budget_process_in_africa_en.pdf
- <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/5831>
- https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/parliaments_poverty_reduction_and_the_budget_process_in_africa_en.pdf
- https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/parliaments_poverty_reduction_and_the_budget_process_in_africa_en.pdf
- Budgeting for Poverty Reduction, <https://www.sida.se/en/publications/budgeting-for-poverty-reduction---evaluation-of-poverty-reduction-strategies-in-latin-america---2005>
- Government spending and poverty reduction in Vietnam <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24114>
- <http://jedsnet.com>
- <https://reliefweb.int/report/world/11-top-causes-global-poverty>
- <https://borgenproject.org/10-ways-to-reduce-poverty-in-the-world/>
- <https://www.americanprogress.org/article/the-top-10-solutions-to-cut-poverty-and-grow-the-middle-class/>
- https://documents1.worldbank.org/curated/en/628231468777562446/114514322_20041117143030/additional/multi0page.pdf
- https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/parliaments_poverty_reduction_and_the_budget_process_in_africa_en.pdf
- Жендэрийн үндэсний хороо. (2018). Жендэр ба бодлого төлөвлөлт. Улаанбаатар ЗДМ хэвлэлийн компани.
- Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлт. Сургалтын гарын авлага (2014). Улаанбаатар Жендэрийн үндэсний хороо, НҮБ-ын хүн амын сан.
- МЕРИТ, К. м. (2020). Жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийн гарын авлага Улаанбаатар.
- OECD, Ronnie Downes, Lisa von Trapp and Scherie Nicol. (2017). Public Governance and Territorial Development Directorate: Gender Budgeting in OECD countries. OECD Journal
- UNPD, UN Women. (2015). Gender responsive budgeting manual for municipalities Istanbul.